

кар/к163

502

кар. 502 - 1

Идғошларъ
Асхат

САЙЛАННЪАНЛАРЫ

Биджиханлы
Асхат

САЙЛАНГЪАНЛАРЫ

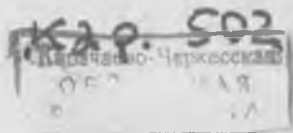
НАЗМУЛА, КЕЧЮРЮЛГЕН ХАПАРЛА
БЛА НАЗМУЛА

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЧЕРКЕССК—1963

ОКЪУУ ЧУДАГЪА

Къарачай халкъны литературасы Совет власть бла бирге туугъанды. Къарачай совет литератураны биринчи чыгъарыб башлагъанла, аны аякъ юсюне салгъанла, ал джыллада ёсдюргенле бюгюн джокъдула. Аланы джартысы Улуу Ата джурт къазауатда Совет халкъны эркинлигин, баш бошлугъун, джашауун джаудан сакълауда джигитле болуб ауушхандыла. Аланы талайы да тюрлю-тюрлю ёлюм сылтаудадан ёлгендиле. Ол адамла дуннядан кетселе да аланы халкъгъа къойгъан байлыкълары— джазгъанлары ёмюрде да ёллюк тюлдюле. Алай а аланы джазгъан китаблары халкъны ичинде болмагъаны себебли, Къарачай-Черкес китаб издательство ёсюб келген джаш тёлю кеслерини ана тиллеринде литература байлыкъларын былир ючюн, биринчи къарачай поэтле бла джазыучулары джазгъанларыны иги затларын китабла этиб чыгъаргъаны джараулу нише санайды. Арт джыллада алай китаблары талайы чыккъанды. Бу китаб да аланы бириди. Мында Биджиланы Басиятны джашы Асхатны джазгъанларындан сайлангъанлары чыккъандыла

Китаб издательство.

БИДЖИЛАНЫ АСХАТ

Ал сѣзде не китабны юсюнден, не апы джазгъаншы юсюнден айтылады. Бир-бирде китабны джазгъан адамны джашауу, халкъына, къралына хайыры, кесиви адамлыгъы, ишге усдалыгъы окъуучулагъа китабдан эсе уллу хайыр, оюм береди. Бу китабны джазгъан Биджиланы Асхат аллай адамланы бириди. Ол себеден китабдан эсе, Асхатны юсюнден кѣб айтырыкъбыз.

Биджиланы Басиятны джашы Асхат 1900 джыл Къарачайны эм уллу тау эллерини биринде Учкуланда туугъанды. Ол кеси кыйыны бла джашагъан кюдегиде егенди. Шоркъалы, чокъуракъча, таза Къобанны гузаба толкъунларыны шууулдагъаны, кѣнге «тирелиб» тургъан ехдем тауланы бугъойларындан ургъан сууукъ аяз, кюн бетледе, къая ранлада субан нарат чегетле, кѣз кючден джетген мийикликде къанат кериб учхан тау къушлэ Асхатны туугъан джерине, джуртуна биринчи сюймекликни сийдиргендиле. Кѣлжю ачыкъ, джюрегин батыр, пахмусун поэт этерге болушхандыла.

Асхат джети джылда атасыз къалгъанды. Къарачайда биринчи школну къурагъанланы бири Байрамукъланы Илияс аны алыб асырагъанды. Ол Асхатны Учкуланда ал башлангъан школгъа салгъанды. Аны бошагъанында, Асхатны окъуугъа пахмусун эслеб, Майкоп шахарда эл мюлк училищеге ийгенди. 1921 джыл Асхат Майкопда школну бошаб, Учкулангъа къайтыргъа, экинчи атаем Илияс да ауушханды. Эркинликни джарыгъы биринчи кере тийиб келген къарачай элдеде окъуусузлукъну, къаранылыкъны кѣрюб, Асхат Ленин айтхан джол бла барыргъа, туугъан халкъына неден да бек окъуу бла, билим бла къолундан келгени чакълы бир болушургъа къаст

этеди. Асхат Москвада кърал университетни медицина факультетине киреди.

Ол джыллада джаш поэт биринчи назмуларын джазыб тебрегенди. Орус тилге усда болгъаны себебли, эки тилде да джазгъанды.

Аны 1921-чи джылда орус тилде джазылгъан назму-сунда («Плачет лес») чегетни ариулулгъун, хайырлы-лыгъын усда кѳргюзе билгенди. Емюрлени ёсюб келген чегетлени оюмсузлукъдан, къарангылыкъдан, балта алыб керексизге кыргъанлагъа ачыуларын таб суратлагъанды.

Асхат биринчи къарачай школлагъа тыйыншлы китабла джазады. Аны экинчи классха окъуу китабы «Билим» 1926 джыл басмадан чыгъады. 1928 джылда уа уллуланы окъургъа юретген китабы «Малчы» басмаланады. Ол китабны ызындан окъургъа деб джазгъан «Джангы джашау» деген китабы 1930 джыл чыгъады.

Асхат 1928 джылда Москвада кърал университетни медицина факультетин айырма бошаб, врач-хирург болады. Алай а аны уллу пахмулулугъу ючюн Москвада I-чи медицина институтда ординатор этедиле. Кѳб турмай ол анда аспирант болуб ишлейди. Андан сора Учкуланда ёсген таулу джашчыкъ Биджиланы Асхат дуниягъа белгили академик Н. Н. Бурденкону биргесинне ишлеб, андан кѳб затха юренеди. 1934 джылда Асхатны бу-сагъатдагы Къарачай шахарда эм уллу больницагъа баш врач эмда больницаны хирургия бѳлюмюне тамада этиб недиле.

Ишине усдалыгъы бла, адамлыгъы бла, кѳб ауругъанлагъа джарагъаны бла Асхат кесин халкъгъа суйдюреди. аны аты бютеу областха белгили болады. Асхат 1925 джыл Коммунист партиягъа кириб, джашаууну арт кюнлерине дери анъа тюз болгъанлай къалады.

Асхат хауаны, заманны, джерни, джашаууну, эркинликни, урунууну юсюнден ол джыллада сабийлеге таб, ариу назмула, аланы антыларын, билимлерин ёсдюрген, аланы жангы джарыкъ джашауу ойландыргъан, кѳзлерин ачхан сейирлик хапарчыкъла джазгъанды. Ол хапарчыкъла бирге джыйылыб, бир китаб болургъа тыйыншлыдыла. Асхатны бютеу назмулары да, хапарчыкълары да сабийлеге деб джазылгъандыла. Ол аланы джюреклерине джарашхан, ала суйгенча таб, тынч тил бла сейирсиндирирча алай суратлаб джаза билгенди. Асхат Къарачайда биринчи сабий джазыучуду. Къарачай школ-

лада окзуб, улайгъанланы ичинде Биджиланы Асхатны «Къач», «Камсык», «Къыш», «Джаз», «Боран», «Къумурсхала», «Билчи, къайсы заманды?» дагъыда башха назмуларын бюгюн да азбар билмеген аз болур.

Больницада уллу, кыйын ишни бардыра, къарачай литератураны ёсдюрюр джанындан кюреше тургъанлай да Асхат кесини билимин ёсдюргенин тохдатмагъанды. 1936 джыл ол Москвагъа барыб, талай бирни окзуб, медицина илмуланы кандидаты болуб, бир джылдан Къарачайгъа къайтады.

Орус халкъны айтылгъан джазыучулары Крыловну, Горькийни, Лермонтовну, Пушкинни назмулары, хапарлары бла къарачай халкъны ана тилинде биринчи кере шагърей этген Асхат болгъанды. Асхатны пахмусу орусдан къарачай тилге кёчюрюде толусу бла ачылгъанды.

Ол кёчюрген «Тюлкю бла Къаргъа», «Къарнашла», «Боранбилгич», «Илячинни джыры», «Ибилис», «Канитанны кызычыгъы» дагъыда башха назмула бла хапарлада Асхатны башха тилледен къарачайчагъа кёчюрюде тюз джолну баргъаны, усдалыгъы, чемерлиги сыналады.

Патчахлыкъны зорлугъу бла кюрешген батыр революционерлени М. Горький «Боранбилгич» деген назмусунда суратлагъанды. Бу тыш къарамы бла, джазылгъан джоругъу бла назмугъа саналмазгъа боллукъду. Алай а кючю бла, ич магъанасы бла, учундуруу кючю бла алапат назмуду. Ол джаны болуб, солуй тургъанча кёрюнеди. Асхат аны къарачай тилге кёчюргенди. Ол аны сёзюн сёз бла, тюрсюнюн, тыш кёрюнюшюн — алайлай кыймай, бир кесек тюрлендириб, назму джорукъгъа джыйыб, аны магъанасын, ариулугъун сейирлик кёчюргенди:

«Джел къобханды,
Боран джетед!
Дуняны боран элтед!
Боран элтед!
Боранбилгич аны ючюн
Истемейин, кёкде эркин
Элияны ичи бла
Ары-бери джырыб ётед.
Кюн аманны андан да бек
Бокъланырын талпыб-кюсеб,

Боранбилгич чыдамзайын.
Этгюр-этгюр,
Ачы-ачы
Таууш этед!

Быллай назмугъа ёлжум джокъду. Бу орус тилде джазылгъанындан кемди дерге кыйынды.

«Боранбилгич» — революция ючюн кюрешивуню юсюнден джазылгъан уллу магъанасы болгъан назмуду. Сюй мекликни юсюнден джазылгъан назмуланы уа Асхат къалай кечюреди?

Лермонтовну эм белгили поэмасын «Ибилиспи» джегичп башын ол былай башлайды:

«Ант этеме кече арада
Чыкыгъан Темиркъазакъ бла,
Эртден-инъыр тау башлада
Къызаргъан кюн таякъ бла:
Емюрюнде бир къаджар шах,
Дуня башында бир патчах
Андан ариу кызы кёрмегенд.
Аллай кызыны убба этмегенд.
Гареминде джанъыз ханны
Суу чачыучу бир фонтаны
Кюн иссиде эркелетиб,
Богъагына бютеу джетиб,
Джуумагъанды аллай санны...»

Асхат къарачай тилге кечюрсе, орус тилини кючюн. ариулугъун, байлыгъын, кескилигин бузмай, толу сакълай билгенди. Хар сёзню кесин биремлеб кечюрюу бла айтимины магъанасын мутхузлаугъа, кем этиуге, чачакълаугъа ол къаршчы болгъанды.

Тилини табылгъындан, ариулугъундан Асхатны джазгъанларын окъуб тебресенъ, джаз гокга хансла талагъа киргенча боласа, таб, кёзюнью алдай тургъан кёк, сары, кызыл гокга хансланы ийислери бурлуиъа урады.

Бу пахмуну баш шартыды, аны ажымсиизлыгыды. Орус тилден къарачайчагъа кечюрюуде Биджиланы Асхатны джоругъу, аны сынамы, усдалыгъы сансыз ушутулуб къалмай, бюгюнню джазыучулагъа, кечюрюучюлеге юлгю болургъа керекди.

1937 джылны къачында, Сталини къатылыгъы иелик ийген заманда, Биджиланы Асхат терсинги болмагъанлай тутулгъан эди. Ленинчи партияны XX-чы съездин тюз оноуларыны кючю бла Биджиланы Асхат 1956-чы джыл башына бош болуб, Москвагъа къайтады. Джуртубузну ара шахарында эм уллу клиника больницаланы биринде хирургия бѣлюмюню тамадасы болуб ишлейди, Асхатны тамада джашы Ата джурт ючюн къазауатда елгенди, гитчеси уа инженер-геологду.

1957-чи джылны къачында Москвада Къарачай-Черкес литература бла искусствону декадасы баргъан кюнде Биджиланы Асхат джазыучула бла, джырчыла бла, тебсеучюле бла тубеше эди, областыбызны ёсюмюнден аны кѣб миллетлерини джашауундан, джан тѣлюню къалаи окъугъанындан, курортланы кенѣргенлеринден хапар соруб, джанъылыкълагъа, миллетлени къарнаш шохлукъларына къууаныб тыгъылай эди.

Орта бойлудан иги огъуна эсли, узунджаякъ, къошкъаш, кенѣ манъылайлы Асхатны джумушакъ сѣзлери, къарча агъаргъан узун къалын чачы, бетинде нюрю, сюйюмлю ышаргъаны кѣзюбюзден кетмейди. Аз мыдамыракъ, акъыллы кѣзлени тенълеринден алмай, сабыр атлай къарачай литератураны мындан ары къалай ёсеригине къайгъы этиб, джан аурутуб сѣлеше эди. Бу китабха Асхатны 1937 джылгъа дери джазгъанлары, кѣчюргенлери киргендиле. Артда аны джазар мадары болмагъанды.

Биджиланы Асхат мында тенълерине, танышларыня таймаздан къагъыт джазгъанлай, областдан хапар алгъанлай тура эди.

1958-чи джыл 26 январда Асхат джазыучуланы Областда бѣлюмюне ийген письмосуна былай джаза эди:

«...Къарачай тилде альманах чыгъамыды? Чыгъа ёс меннге аладан 3—4-сюн иеригигизни тилейме.

Сизде чыкъгъан китабланы мен барын да окъургъа бек ашыгъама. Бизни литературабыз алкъын джашды, керти джараулу китабларыбыз аздыла.

Мен А. Пушкини «Капитаны къызчыгъы» деген повестин, «Къабыртегенечи» деген хапарын къарачай тилге эртде огъуна кѣчюрген эдим. Мадар болуб, ала басмалансала, окъуучулагъа хайырлары боллукъ эди. Издательство аны тыйыншы кѣрсе, меннге билдирлигизни тилейме. Барындан да сюйгеним, менни анда-мында наз-

муларымы, орусдан кечюргенлерими, хапарчыкъларымы бирге джыйыб бир китаб этерге мадар табылса эди. Быйыл джай Қъарачайгъа барыб, мен танымагъан джаш джазыўчуларыбыз бла, эски тенглерим бла да тюбеширге мурат этеме. «Демонну» къалгъанын аз-аз кечюрюрге кюрешеме, къыйнды, алай а кечюрюрге керекди.

Мени Қъарачай-Черкес областым джашасын!

Асхат».

Бу письмону джазгъандан сора Асхат 3 айдан (3 майда) джюрек аўруудан аўушханды.

«Поэт болмасанъ да хата джокъду, адам болургъа ўа борчлуса» деген сёзлеге джазыўчула Асхатча тюз болургъа керекдиле.

Биджиланы Асхат — коммунист, алим, Қъарачайда биринчи врачланы-хирургланы бири, белгили поэт, пахмулу усдаз орус тилден сейирлик кечюрюўчу болгъанды. Алай а аны болуму, адамлыгъы, таб, башха усдалыкъларын да унутдурурча, ашхы эдиле. Халкъны, шохлукъну, билимни, ишни кемсиз суйген, аны джарты къоймагъан, Партия, Ата джурту ючюн джанын артха салмагъан Асхат бизни ёсюб келген джаш гёлюбюзге ашхы юлгюдю.

Асхатны назмулары джыйылыб бир китаб болуб, биринчи кере чыгъадыла. Автор кеси болмагъанлай эртде джазылгъан затланы табыб джыйгъан тынч тюддю. Ол себебден кемликле табылыргъа боллукъдула. Алай а бу китаб чыгъаргъа мадар табылыб, Асхат этген осият толгъанына джюрегибизден къуўанабыз.

Хубийланы Осман.

АНА ТИЛ

Патчах оноу ана тилде
Миллетлени окъутмаед,
Уюб тургъан халкъны ичинде
Джахилликни къурутмаед.

Уакъ халкъла бара элле
Абынъанлай, сюрюнъенлей,
Тутмакълыкъда джашай элле
Къыйналыб тёрт бююлгенлей.

Кенъеш оноу ана тилде
Миллетлеге тенълик берди.
Кеси тилинде хар кимге
Окъур кибик кюнле келди.

Ана тилде биз къаджыкъмай,
Окъуу, билим алабыз,
Ленин элтген джолдан таймай,
Коммунизмге барабыз.

К Ю Н

Тау артындан джылтыраб
Кюн башлагъа тийгенди.
Къарлы тау да башына
Алтын джабыу кивгенди.

Кюнбетни кюн энишге
Кириш тутуб келеди,
Кѣлекге да аллында
Уакъ-уакъ энеди.

Эртден чыкъны ханслада
Кюн таякъ кѣурутады,
Гокга ханс да башчыгъын
Силкиб, ёрге тутады.

Уакъ-уакъ тие, кюн
Езенлеге эннъенди,
Элибизни джарытыб
Ариу кѣуат бергенди.

НЫЗЫ БЛА НАРАТ

Къышыбыз джокъ, джайыбыз джокъ,
Биз кегергенлей турабыз,
Къачда биз тюрленмейин,
Джаб-джашыллей къалабыз.

КЪАЙЫН

Джаз келгенлей, мен чакъгъанма,
Сыргъаларымы такъгъанма.
Булчукъларым шууулдайла,
Сыргъаларым кымылдайла.

ЭМЕН

Мени да айры джапыракъларым
Сан санымы джабхандыла,
Къартлыгъымда балаларым
Тёрт джанымдан чыкъгъандыла.

Б Е Л Л Я У

Боран кьобуб боранлаб,
Юй оджакьда сарнайды.
Ана да джашын бёлеб,
Былай айтыб джырлайды:

— Тынчы, боран, улума
Сен тюз оджакь тешикле,
Балам кьалкьыб турады
Отжагьада бешикде.

Тынмай, эсенъ, боран, сен
Баламы уятаса,
Кючден тынчайгьанем мен,
Тынчлыгьымы бузаса.

КАМСЫК

Уууртунъда, аначыгъым,
Нек бард сени чунъурчугъунъ?

Қишиу ну нек джокъду къоллары.
Не ючюн барды аякълары?

Нек битмейле конфетчикле
Юй алтында терекчикде?

Къанатлычыкъ нек учады?
Гогуш джюню нек чачады?

Макъачыкъ нек къурулдайды?
Джасдыкъсыз къалай джукълайды?

«Мени джашым къылыкъсызд да.
Аны тили киритсизд да,
Бары былай аны ючюндю,
Не кесек да этилмейди».

ИЙНЕЧИК

Ийнечик ёхдемленеед
Мен кючлюлей туугъанма деб,
Джетген джеринден ётеед
Мени бир зат да тыймаз деб.

Мен бир затдан да къркъмайма,
Башмакъ болсун, чурукъ болсун,
Кюушенъеними бузмайма
Къат-къат чарыкъ сыруу болсун,

Ийне алай айта келиб,
Къатхан териге чанчылды.
Джигитме деб ёхдемлениб,
Тюз белинден эки сынды.

КЕРТИ СЕЗ

Иги кьойчу чабырын
Тюз тешгенлей тындырыр.
Аман кьойчу кьойларын
Джаллылагъа кьырдырыр.

кар. 502

К Ъ Ы Ш

Ханс къатдырыб, джер бузлатыб,
Арта туракълай къач кетди,
Аны ызындан боранлатыб,
Акъмыйыкъ мычымай джетди.

Тонла кийиб, акъмыйыкъны
Хар ким аллына бардыла,
«Ой, хлш келдинъ, келдинъ эсе»,—
Деб маллагъа аш салдыла.

«Келдинъ эсе, не этейим»,— деб
Джер да акъ кебинин кийди,
Къобан суу да къабджакъ ишлеб,
Къышха межямына кирди.

Таула да, шекер башлача,
Чыммакъ агъарыб туралла,
Кийикле да тау башындан
Езен ичлеге агъалла.

Ашыкъмагъыз, уакъ-уакъ
Боранлай, сууукъ къыш кетер.
Джаб-джашил атына миниб
Макъ тёртгюллей джаз джетер.

БОРАН

Боран уруб боранлаб,
Ёрге-энишге чабады,
Джалты кьойну сюргенча,
Къарны сюрюб барады.

Къар да борандан кьоркьуб.
Ышыкълагъа кьысылад,
Уакъ-уакъ джыйыла,
Аны арты кюрт болад.

Юйге кьонакъ болургъа
Сууукъ боран сюеди,
Адам эшик ачмаса,
Эшиклени тюеди.

Ол кьонакъбайсыз къалса,
Оджакъ, эшик сынайды,
Тыгъырыкъда, орамда
Былай айтыб джырлайды:

«Мен боранма,
Къыш бийме,
Баш бошлукъну
Бек сюеме.

Сыртды мени
Сюйген джерим,
Мен джырлайма —
Джарыкъды кѣлюм.

Джаз тыймаса
Мени аллымы —
Сау къоймазем
Бир къалдымы».

ЧАНАЛА БЛА УЧУУ

Къыш терен къар джаугъанды,
Тик да кюртден толгъанды,
Къаты сокъмакъ болгъанды —
Иги болгъанды учаргъа.

Сабийлени бири къалмай,
Не арымай, не талмай,
Чаналары тургъанлай,
Кюрешелле учаргъа.

Хар ким чанасын ишлеб,
Быр-бири ызындан суюреб,
Гикни башына ёрлеб,
Барадыла учаргъа.

Учар джерлери тикди,
Секиртмеди, мийикди —
Учхан джаш — тигилликди.
Къоркъадыла башларгъа.

Къоркъасала да сабийле
Бирге тизгинлешдиле,
Чаналагъа миндиле да
Тикден бютеу учдула;

Тикден учуб келгенлей,
Бир кыауум джаш эслемей,
Джаргамдан секиргенлей,
Чаналарын кырккъдыла.

К Ъ А Ч

Кюнле кысхаргъандыла,
Сыртланы кырау кыакыгъанды,
Чегетле саргъалгъандыла,
Кышылыкылада ханс кыатханды.

Кыыбылагъа кюн кыачханды,
Джерни бир да джылыталмайды,
Кёк чартлагъан тохдагъанлы,
Джайда кибик джанъур джаумайды.

Чапыракыла агъадыла —
Джаланлайдыла чегетле,
Тереклени кыагъадыла —
Бишиб бошайла кёгетле.

Кыая эрнинде, джел ургъанлай,
Кыатхан кыаудан шууулдайды,
Чалкычыкы да, кёб узаймай,
Гапына кыалаб бошайды.

Кыачда ийнек таркыайгъанлай,
Кыошда айран аз болгъанды,
Кыой да джюнсюз кымыжалай.
Кыыркыма-кыыркыма айланады

Хар бир кѳошчу союмларын
Юзгерере атадыла,
Арба толу аргъышларын
Юйге алыб барадыла.

ДЖОМАКЪ

Бир сенекши юсюнде
Эки басха турады,
Эки басханы юсюнде
Тегерек харбыз барды.

Ол харбызны алтында
Гырылдаучусу барды,
Аны тюз башчыгында
Эки терезе барды.

Тюз аланы башында
Эки тень чегетчик барды.
Аладан ёргерекде
Бир сыйдам тала турады.

Талачыкыны баш джаны —
Къара чегет уллуду,
Дженъил-дженьил къырмасань.
Ёсюб кынъыр боллукъду.

Д Ж А З

Джашил атына миниб,
Къышыны сюрюб бизге келди.
Къуу-шуу болуб турган джерге
Ариу тукъум сыфат берди.

Джерни юсюне чирчик-чирчик
Кѣм-кѣк кѣк гяхиник чыкъды,
Къымыжа терек да бютеу
Тюз тюбюне дерн чакъды.

Чалман ичине къозула,
Тюй бюртюкча. тѣнюлдюле.
Улакъчыкъла джаргамладан
Шын-шын туруб секирдиле.

Къобан суу да къабджыгыны
Къабыргъасын тешиб чыкъды,
Къыш да джаздан къоркъуб къачыб,
Терен жары барыб букъду.

БИЛЧИ, КЪАЙСЫ ЗАМАНДЫ?

Къар къуруду, джер ачылды,
Кёк кюкюреб суу чачылды.
Кюн къыздырыб джер юсюне
Джаб-джашил кырдык джайылды.

Чалманлада къозу, улакъ
«Май-май» этиб макъыралла.
Аналары, эмер ючюн,
Келигиз деб чакъыралла.

Сабанчы да джерни къазыб:
«О-обах, о-онъ къайт» деб баралы.
Гардош салыб, урлукъ чачыб.
Битерине къуанады.

КЪУМУРСХАЛА

Къыш узуну джер тюбюнде
Къарангы тешик ичннде
Тура-тура безгенбиз,
Энди уа биз джаз келгенн,
Джылтыраб кюнню тийгешн
Кёб болмай билгенбиз.
«Ей, тышына —
Джер башына,
Кюн джарыкъгъа,
Чыгъарыкъгъа
Эртде замаи болгъанды.
Биз ишлейик,
Кюрешейик.
Джазыбызны,
Джайыбызны
Бобба-бои ашырмайыкъ.
Ишлемеген,
Кюрешмеген,
Джукъ тишлемез,
«Тойдум» демез,
Бои олтуруб турмайыкъ.

ДЖАЗ

Къыш кетди,
Джаз джетди,
Биченликле кёгердиле:
Суу къобду.
Терк джортду,
Чегетле да кийиндиле.
Кёк арнуд,
Булутсузд,
Кюн да джерни джылытады,
Къыш ханны —
Акь къарны
Джер юсюнден къурутады.

БАЛ ЧИБИН

Дазгы кюнле
Джылы болуб,
Тюзле гокга
Хансан толуб.
Дуня кьууат алгъанды
Бал чибин да
Аны биллиб,
Джерде гокга
Хансла кьрюб,
Четенинден чыкьгъанды.
«Заман болду,
Мен учайым,
Гокга хансха
Терк кьонайым.
Джан аямай,
Бал джыяйым,
Четениме
Кьотарайым.

Къачха дерн
Алай эте —
Балны уакь-
Уакь элте,
Четеними

Толтурурма,
Этерими
Этиб бошаб,
Джыйгъанымы
Мен къыш ашаб.
Тыншыкълы олтурурма.

ЗАМАН ХАР КЪАИДА ДА БИРЧА
КЕЛМЕИДИ

Бизде танъ атыб, кюн тийиб,
Сабийчикле ойнасала,
Индиялы джашчыкъла уа
Юйге джукъларгъа барырла,
Бизде джукъларгъа тешинсек,
Америкада танъ атар.
Анда джашчыкъ къобуб, бетин
Джуууб, эртден азыкъ ашар.

* * *

Тёрт джолоучу хар заманда
Бир-бири ыындан баралла,
Бир-бирлерин джетелмейин
Алай джюрюб туралла.

КЪУЗГЪУН

Учуб келди да бир къузгъун
Терек бутакъгъа къонду,
Къатында бир къузгъуннъа
Ол былай айтыб сорду:

Къузгъун, сен билмеймисе,
Къайда бир джукъ табарек,
Тамам ашдан ёлебиз,
Бир джукъ къайда къабарек?
Къузгъун къузгъуннъа айтды:

«Бир къайгъылы болма сен,
Ашар джер билеме мен,
Джан болмагъан бир тюзде
Бир терекни тюрюнде

Къылыч джарадан ёлюб,
Бир джигит джаш турады,
Биз бара кирмей эсек,
Чириб зее болады».

БУ КЪАЙСЫ ЗАМАНДЫ?

Терекледе
Кёгет бишер,
Джел ургъанлай,
Джерге тюшер.

Мюрзеу битген
Кенъ сабанла,
Тенъиз кибик
Чайкъалырла.

Сютге мая
Кёб кьюулур.
Джау гыбыт да
Кёб урулур.

Твар малла
Чибинлерле,
Къой сюрюуле
Иссилерле.

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ТИЛ

Большевикле келгенлей,
Бизге теньлик бердиле,
Тилибизде окъурча
Энди кюнле келдиле.
Тилибизде окъургъа,
Джазаргъа юренейик.
Уакъ-уакъ барысын
Окъууланы билейик.

САГЪАТ

Мен заманнъа джол нѣгерме,
Кече-кюн тынчаймайма,
Заман тенъли айланама —
Андан артха къалмайма.

ОРУС ТИЛДЕ

ЗИМА

Бодаясь, пятась, круторогой тушей
Уходит осень, прячется во тьме.
Я шаю привет с ватагой выюг идущей
Белобородой матерой зиме...

Мы в жарких шубах встретили морозы.
Добро пожаловать тебе, зима!
Пусть в честь твою коровы, овцы, козы
Палучие попробуют корма...

Почуяв зиму, радуется стадо.
Оханку золотистую жуя,—
И вся земля ее приходу рада,
В овчину выраженная земля..

Встречать мороз и весело и любо..
Деревья стынут в нежном серебре..
Оделись горы в белые скорлупы,
Застыли реки в ледяной коре..

Такой простор, что большего не надо,—
Такой невероятнейший простор
Над вытесанными из рафинада,
Сверкающими конусами гор..

На дно ущелий по крутым острогам
Ползет зверье и убегаем мы...
И полон мир таинственной тревоги
Под бешеным дыханием зимы...

Но потерпите... Снег сойдет по склонам...
Вселенная пробудется от сна...
И с птичьим пеньем на коне зеленом
Прискачет к нам красавица весна...

ПАСТУХИ

Едва заря обдаст румяным жаром
Глаза и каменные скулы гор.
Пастушеским веселым кашеваром
Сооружается большой костер.

И, оттрапезовав стряпней творожьей,
По горным тропам пастухи пылят.
Бузоучу гоняет в бездорожье
Коричневых с разводами телят.

Пасет овец койчу желтоволосый,
Стоит над миром запах молока,
И козучу, едва просохнут росы,
Ягнят выводит в синие луга.

Кудлатое медлительное море —
Стада колеблются среди хребтов..
Я чту расплеснутые на просторе
Простые песни горных пастухов!

КОЛЫБЕЛЬНАЯ ПЕСНЯ

Вьюга выла, ветры пели,
Пыль алмазную крутя..
В деревянной колыбели
Мать баюкала дитя..

— Что ты, вьюга волком воешь
В остывающей печи?..
Что ты свистом беспокоишь
Наших деток? Замолчи!

И пяти минут не будет
Как ребенок мой вздремнул..
Я боюсь: его разбудит
Твой тяжелый трубный гул..

И опять меняй пелены..
Вот уж тысячу ночей,
Напряженных, воспаленных,
Не смыкаю я очей..

ОРУС ТИЛДЕН КЕЧЮРЮЛГЕНЛЕ

ОННЪА ДЕРИ БИРЕМ-БИРЕМ КЪОШУУ

Бир джолда тюзде ачыкъ
Къачды джанъыз къоянчыкъ.

Анъа да бир къошулду —
Санлары эки болду.

Энтда бир къошулду, къара!
Юч къоян къачыб бара.

Энтда бир джетди, джалла!
Терт болдула къоянла.

Майна энтда бир барад —
Аны бла уа беш болад.

Джетди энтда бир къоян —
Мукъут болду алтаулан.

Чабыб энтда бир джетди —
Энди болдула джети.

Алагъа бирни къошсакъ,
Тамам сегиз боладжакъ.

Сегиз къоян джынылыб,
Таш джанына сыйыныб,
Кюнде джатыб турганлай,
Бир къоян ызлай-ызлай
Бир джанындан джетди да,
Накъырдасыз керти да.
Айтды: «Сиз билемсиз,
Былайда тогъузбуз биз».
— Айхай-айхай, кертиди
Тогъузбуз.— делле ала.
Башчылары джетди да
Он болдула къоянла.

«Алай эсе, аланла,
Бизни сакълаб туралла,
Къачда къобусдала.
Биз бармасакъ, джауларла».
Къобусдала къурулла,
Къалмад аладан бир джукъ,
Ненчадыла къоянла —
Он бирлик, не бир онлукъ.

ОНДАН БИРЕМ-БИРЕМ КЪОРАТЫҢ

Он сабийчик сабанда
Мийик илкнч бурууда
Тизилиб олтурдула.
Уллу къуанч болдула.

Ала бурууда алай
Ойнай-кюле тургъанлай,
Бири къымылдайма деб,
Тюз артына джыгъылды —
Оноулан эди санлары,
Эңди уа тогъуз къалды.

Илкнч буруу сенкилдеб,
Энтда бири къорады,
Ол бурууда олтуруб
Энтда сегиз турады.
Аны ызындан бир сабий
Къоркъуб кеси секирди.
Сабийлени санлары
Энди къуру джетиди.

Сабийчик секиргенлей,
Илкнч кючлю сенкилдеб,
Бири аллына сюрюндю,
Баш энишге тигилди —
Алай бла джашчыкъла
Алты болуб къалдыла.

Ол да туруб илкичлен
Бирчигин тартыб алды,
Сора буруу юсюнде
Къуру бешеулен къалды.

Бири ёбгелеб кетди,
Къалды къуру тёртеулен,

Бирин анасы чакъырды,
Къалды илкичде ючеулен.

Бири артына томшайды,
Олтуралла экеулен.

Аланы бир тюшюб,
Къалды джанъыз биреулен.

КЪАРНАШЛА

Биз тюз туугъан къарнашлабыз —
Ташдан-темирден кючлю
Сен сабанчы, мен ишчи,
Экибизни къучагъыбыз

Къарнаш, мен темир ишлейме,
Сен а сабан сюресе,
Муратыбыз бир болгъанын.
Кесинъ ариу билесе.

Джер къазыб, темир чыгъарыб.
Тёшге салыб тюеме,
Андан черкес агъач, чалкъы
Этиб сение неме.

Черкес агъач бла тюзледе
Бачха, сабан сюресе;
Сен да менне аны орнуна
Ун, бышлакъ, джау несе.

Бизни хыртды къолларыбыз
Бютеу къалмай берчлиди,
Джюрегибиз сууумагъанды
Залимлеге дертлиди.

Залимлик джетген кюн, алан,
Бир-бирибизни тутарбыз.
Джети башлы сарыўбекни
Биз башларын бутарбыз!

Биз тюз туўган кърнашлабыз —
Сен сабанчы, мен ишчи,
Экибизни къучагъыбыз
Ташдан, темирден кючлю.

ТЮЛКЮ БЛА КЪАРГЪА

Излей кетиб бир къаргъа
Эт кесекчик табханды,
Аны къабыб аузуна
Бир терекге къоннъанды.

Озуб баргъан бир тюлкю
Эт ийисни анъылаб,
Джыйылыб аны табаргъа
Тохдагъанды тынъылаб.

Джыйылай кетиб тюлкючюк
Къайдагъысын эскерли,
Къаргъачыкъны аузунда
Эт кесекни эследи.

Джаны кетиб этчикге,
Тамам эсин ташлады,
Мурат этиб алдаргъа
Былай айтыб башлады:

— Кёб джерледе айландым —
Чегетледе, таулада,
Сенден ариу кёрмедим
Не къузгъунда, къаргъада.

Аякъларынь, ёшонюнь,
Къанатларынь къаралыб,
Эки кёзюм къалды да
Сен ариугъа аралыб.

Къайдан чыкъдынъ, сейрлик,
Бу джуртлагъа, элlege?
Сенден ариу кирмеди
Биз джашагъан джерlege.

Сююнмонъден тоймайма.
Нюр чачылад кёзюньден,
Бир тауушчукъ эшитге эдим
Булбул кибик сёзонъден...

Къулакъ салыб тынъылаб,
Тауушунъа таралыб,
Джатар эдим былайда
Кёзюм санъа аралыб.

Санча къаргъа тынъылаб, бу махдауну
эшитгенде,
«Къакъ-къакъ»—эте джырларгъа ауузун ёрге
ачханды,
Ауузундагъы эт кесек чарглаб джерге
тишгенде.
Эт кесекни толкючюк сермеб къабыб
къачханды.

ДЖОЛОУЧУЛА БЛА ИТЛЕ

Иньыр бола орамда эки шохай,
Сёзге кызыб, хапар айта баргъанлай,
Бир джанындан бир маскечик джетгенди,
Хап-хуп этиб, элге хапар этгенди.

Олсагъатдан ит дегенинъ джырылдаб,
Тийреледен джоббу- джоббу джетдиле,
Тёрт джанларын алыб-юрюб, хырылдаб,
Ол экисин тамам онъсуз этдиле.

Ол заманда эки джашны бириси
Итни уругъа джерден ташны алгъанлай,
Бирн айтханды: «Урмасанъды игиси,
Не ючюн десенъ,— итни юргенден тыймазса,
Таш атсанъ, андан да бек къозгъарса.

Къой кюрешме, кел кетейик, тилейме,
Ит халини мен бек иги билеме:
Ит дегенинъ бары къалмай алайды, —
Джукъ айтмасанъ, юре туруб тохдайды».

Кертиси да ала арлакъ баргъанлай,
Уакъ-уакъ итле тохдай башлалла.
Джаш акъырын ташны джерге салгъанлай,
Бирн къалмай ол орамны ташлалла.

БАСХЫЧ

Къабыргъада тураед
Басхыч ёрге таяныб,
Баш аягъы махданнъанд
Тюб аякъгъа айланыб.

«Кенълигибиз бир ючюн
Сенден ёрге минибме,
Кёремисе, мен сенден
Нечик башма, мийикме».

Ол махдана тургъанлай
Бир джолоучу баргъанды,
Анъа ачыугъа баш джанын
Тюб джанына салгъанды.

Махданыргъа керек тюлдю
Не аламат болсанъ да,
Уллу кёллю сёлешме
Не мийикде турсанъ да.

АЙРЫ ЧАБАКЪ, БАЛЫКЪ, ДУАДАКЪ

Бурун бир айры чабакъ.
Бир балыкъ, бир дуадакъ
Мурат этиб тартаргъа
Джегилдиле арбагъа.

Харам этиб джанларын,
Бек тер басыб санларын,
Аямайын кюрешдиле,
Боюнларын, сыртларын.
Ешюнлерин, бутларын,
Хамытха уруб тешдиле.

Кюрешгенден не келсин,
Ишни джигин табмалла,
Айырылгъа не берсин,
Бир джанына тартмалла.

Айры чабакъ къарамай.
Тюз артына джатаед,
Дуадагъ а аямай,
Хаман кёкге тартаед,
Балыкъ тѣзюб болалмай,
Башын суугъа атаед.

Ким тюз, ким терс эсе да
Айырылмай къалады,
Арба ўа, таб, бюгюн да
Джукъгъа тебмей турады.

БОРАНБИЛГИЧ

(М. Горькийден)

Кѣк тенъизни
Кенъ тюзюню
Тюз башында
Булутланы
Джел бир джерге
Джоббу джыяд,
Булутланы
Арасында
Боранбилгич
Элияча
Къаралгъанлай
Къатыб турад.
Бир кереге
Тум къанаты
Толкъунлагъа
Аз-буз джетед,
Бир кереге
Садакъ кибик
Атылгъанлай
Таууш эте,
Булутлагъа
Кириб кетед.
Кѣк булутла

Эшителле
Таушунда
Болгъан уллу
Джигерликни.
Къуанчлыкъны,
Къычыргъаны:
Боран джелни
Къобарыгъын
Ачыуабды,
Ол къарыуун
Ксси таныб,
Джюреги да
Отча джаныб,
Хорларгъа къычыргъанын
Акъ булутла
Эшителле.
Чайкала да
Джелден къоркъуб,
Кенъ тенъизни
Башы кёкле
Джунчуйдула.
Ары-бери
Булгъаналла —
Чулгъаналла.
Джелден
Къоркъууларын
Къоркъгъан
Ыйлыкъгъандан
Кёк тенъизге
Терен джары
Басдырырча
Болгъандыла.
Гагарла да
Бары бютеу
Къызбайлыкъдан

Тёншойдюле,
Дуння кюреш
Зауукълугъун
Билмейдиле.
Кёк чартласа,
Ала къркъуб
Илгенелле,
Буюгъалла,
Дыгаласдан
Джыйылалла.
Чачылалла,
Къошулалла.
Тели Пингвин
Къызбайлыкъдан
Къаяланы
Арасында
Суу ашагъан
Къырыкълада
Терен джары
Таша бугъад.
Боранбилгич
Кеси джанъыз
Кенъ тенъизде
Башы кёкде
Тулпар кибик
Къркъмагъанлай
Эркин учуб айланады
Булутла да
Къаб-къаралыб,
Энишгеден —
Энишгеге
Кёк тенъизни
Юсю таба
Джоббу-джоббу
Басыналла.

Толкъунла да
Шуулдайла,
Гюрюлдейле,
Ёкюрелле.
Ёрге-ёрге
Элияны
Аллы бла
Чартлайдыла,
Секирелле.
Кёк джашнайды,
Кюкюрейди,
Толкъунла да
Шыбылагъа
Эршигенден
Кёмюклениб,
Ёрелейле
Чёгелейле,
Джел кьозгъалыб,
Толкъунланы
Къучагъына
Сермеб алыб,
Суу джагъагъа
Силдеб уруб
Чачыратады.
Боранбилгич
Таууш эте
Учуб барад,
Элияча,
Кёкле таймай
Къаралгъанлай
Бир кереге
Садакъ кибик
Булутланы
Тешиб ётед,
Неда къара

Къанатыны
Учу бла
Толкъунланы
Кёмюклерини
Сыйнай-сыйнай
Чыгъа-бугъа
Терен джары
Кириб кетед.
Деу къанатлы
Айланады
Къундуз кибик
Къаралгъанлай.
Бир къарасанъ:
Булутланы
Тюз башында,
Бир къарасанъ:
Суугъа джете,
Тубан бла
Тюз тенъизни
Арасында.
Джел сугъарад,
Булутланы
Къыбба бурад,
Кёк кюкюрейд.
Мамукъ кибик
Акъ тубанла
Юзюк-юзюк,
Бурма-бурма
Кёк тенъизге
Чардакъ болуб
Айланалла.
Кёк да чартлайд.
Элияны
Мыдах отун
Джанар-джанмаз

Теньиз тартыб,
Сууу бла
Джукълатады.
Кёк чартласа,
Шыбыланы
От таягъы
Суугъа тийиб.
Толкъунлада
Кюзгюдеча
Сызгъа-сызгъа
Кёрюнеди.
Джел къобханлы,
Боран джетед!
Дунияны
Боран элтед!
Боран элтед!
Боранбилгич
Аны ючюн
Исдемей
Кёкде эркин
Элияны
Ичи бла
Ары-бери
Джырыб ётед.
Кюн аманны
Андан да бек
Бокъланырын
Талпыб-кюсеб,
Боранбилгич
Чыдамайын
Ёткюр-ёткюр,
Ачы-ачы
Таууш этед.

ИЛЯЧИННИ ДЖЫРЫ

Уллу тенъиз, кѣксюлдюм джарыгъы юсюне тийиб, тенъиз джагъасында арыб сылыт болуб, тутхучсуз кенъ джары джайылыб, баш къагъа тургъанча тура эди.

Хыбыл тенъиз, кюмюшча, джылтырай, къыбылада тейри джарыгъында, кѣкню къыйырына къыйыры джете, джукъу басыб тургъанча тура эди, кѣкде да, хар кибик джукъадан, алтын оюулу джулдузланы джашыралмай, къанат-къанат тургъан булутланы титимлери тенъизге тийиб, кюзгюдеча кѣрюне эдиле. Бир-бирде кѣк тенъиз джатаргъа джукъусураб, ёшюн уруш эте тургъан, дюрген толкъунланы не шыбырдашханларын анъылар мурат бла ийилгенча эниш сюремирек ийиле эди.

Нордост джел бюгюб къынъыр этиб тургъан чегетле бла джасанма кийиниб тургъан таула, тѣббелерин джалан кѣкге ёрге-ёрге тутуб, чегетледен ёргерек айырылыб, къатанъы санларында къыбыла кечени кѣксюлдюм, джылы чарсы къуршоулаб къыйылгъан эдиле.

Таула хыйсабсыз уллу сагъышлы эдиле. Аланы къара кѣлекгелери тенъиз толкъунланы джашилдим, бурма джалларына уруб, юслери-

не къара аўларып атыб, кече джан аягъы тын-
пъан заманда тохдамай чайкъалыб — таша
тынчылыгъын бузгъан толкъунланы зор бла
тохтатыргъа, тунчукъдуруб таууш этдирмес-
ге этгенча кёрюне эди.

«Алла.. аху... ак... бар!» деб бети кюнде къа-
ралыб, башы, сакъалы чал, джукъа битген Ра-
хим деген къарт кърим сюрюучю аз-аз эсней
эди.

Экибиз да тенъиз джагъасы къумда къая-
дан юзюлюб тюшюб, юсюне агъач тюк къоз-
лаб, келекге басыб, кесн джанъыз салкъын,
мыдах тургъан бир уллу ташны джанында
джата эдик. Ол ташны тенъизге айлангъан
джанына тенъиз толкъунла келтириб, къум,
хабджюк, тенъиз ханс къалаб тура эди. Ол се-
бебден таш тенъиз бла къаяны арасында эки-
син бир-биринден айыргъан къум кириуге та-
гъылыб тургъанча кёрюне эди. Бизни шын-
къарт отубузну джарыгъы ол ташны къаягъа
айлангъан джанын джарыта эди. Отну джил-
гинлери сенкилдегени сайын, эски ташны сыз-
гъаларына от джарыкъдан келекгеле чаба
эдиле.

Рахим да, мен да тутхан чабакъларыбызны
чоюнда къайнатыб, бегене бишире эдик. Олса-
гъатда экибизни болумубуз да алай эди: хар
зат кезюбюзге кезбау, сеир кёрюнюб, аланы
болумларына акъылыбыз синъиб, хар затны
анъыларча алай эди. Джюрегибиз, келибюз да
дженъил, таза болуб, кзуру бу сеир къарамны
болумуна сагъыш этгенден башха ёзге заты-
быз болмай тохлагъан эдик.

Тенъиз толкъунла ийнакълаб, таууш эте,
джагъадан тышына джайылыб, отда джылы-

ныргъа юйюрсюнъенча, келиб-келиб ызларына саркъа эдиле. Бир-бирде саулай ол суу тауушну арасында бир таууш бираз эркинпек. Ёх-демирпек таууш эте эди, ол да не эди десенъ, толкунланы бир абаданырагъы бауурланыб, бизге джууукъ келиб, ызына саркъгъаныны гауушу эди.

Рахим бауурундан къумгъа джатыб, сакъалын эки аязына тиреб, сагъышланыб, мутхуз тенъизге узакъ джары къараб тура эди. Аны тюклю тери бёркю джелкесинне тайыб, джыйрыкълы ёре манъылайына джел да аз-аз къагъа эди. Мени анъа тынъылагъаным бла къалгъанымдан хапарым болмагъанлай. Рахим кеси аллына, тенъиз бла сёлешгенча, сёлешиб, терен сагъышха кирген эди.

«Аллахха тюз адам джандетге барады. Аллахха, пайгъамаргъа къуллукъ этген — таб, ма бу суу кёмюкде болуб къалыргъа да болур... Таб, сууда кююш маталлы тамгъала ала эселе да ким билсин...» — деб кеси аллына сёлеше эди.

Кенънъе керилиб тургъан къараууз, залим тенъиз уакъ-уакъ джарый эди, тау башындан джер-джерине ай таякъла тие эдиле. Ай энди чачакъ башлы тауланы артындан чыгъыб, аны джарыгъын кюсеб аллын сакълаб тургъан тенъизге, тенъиз джагъагъа, бизни къонушташыбызгъа — барысына да бютеу тёкген эди.

— Рахим! бир таурух айтсанъ а... — деб къартдан тиледим.

— Нек? — деб, Рахим манъа бурулмай, джууаб этди.

— Сени таурухларыныъ мени бир бек сюеме, — дегенимде:

— Мен сәннѣ билгеними айтханма, энди билмейме,— деди.

Алай кесине джалындырыгъа айтханын билиб, дагъыда къадалдым.

— Ахырда да къоймай эсенъ, мен сәннѣ ала-мат джыр айтайым,— деб Рахим разы болду.

— Мен буруннъу кюу джыр айтсанъ, сюе эдим,— дегенимде, Рахим манъа, бу джырыны джырлагъан да этиб, хапарын да айтды:

«Бир шугут джылан
Мийик къаягъа
Сюркелиб чыгъыб,
Салкъын ёзенде
Къыбба чулгъаныб,
Тенъизге къараб
Джатыб тураед.

Чууакъ кёкде да
Кюн джылтыраед.
Кюн бек иссиден
Мийик таула да
Кёкге аралыб
Иссилей элле.

Тау тубюнде да
Тенъиз толкъунла
Бир-бири ызыдан
Къатланыб келиб,
Кёк ёшюнлерин
Къысыр къаягъа
Ура эдиле.

Ол ёзенни да
Арасын тартыб,
Шоркъа-шоркъадан

Чынъай, чачыла,
Тау къара суучукъ
Ашыкъ, гузаба,
Тенъиз бойнуна
Саркъыб эне эд.

Суучукъ булгъаныб,
Акъ кѣмюк басыб,
Бети чал болуб,
Тау ну къарнындан
Боркъулдаб чыгъыб,
Келиб тенъизге
Къошула эди.

Олсагъатчыкъдан —
Джылан чулгъаннъан
Терен ёзеннѣ
Къайдан эсе да
Ауур джаралы
Бир кѣк илячин,
Къанатлары да

Къан джугъу болуб,
Кѣкден тюшген эд.
Ол онъсуз болуб,
Джерге джыгъылыб,
Джаннъа термиле,
Къан кѣкрегин
Къысыр ташлагъа
Тѣншюб ураед.

Шугут джылан а
Джюреги чыгъыб,
Артына бугъуб,
Таш джарылгъаяннъа.
Къыбба бюкленнѣен...

Алай болса да
Ол илячинни
Джаны чыгъаргъа
Джетиб тургъанын
Къараб эселегенди.

Сора ол джылан,
Еле тургъанлай,
Кёк илячинни
Гюз къатчыгъына
Сюркелиб барыб,
Былай айтханды:
— Еле шойса да,
Къалайды халынь?
— Болур болгъанды.
Елюб кеттинчи

Деб ол ахсыныб,
Джууаб этгенди:
— Мен дуниямда
Иги джашадым.
Джашау насыбны
Кёрдюм, сынадым
Мен джигит киби
Елюб барама,—
Ыхдырытмайын
Кюеше эдим.

Кёкню да кёрдюм,
Болумну билдим.
Тёрт джанына да
Учуб керилдим.
Ай, насыбсыз сен!
Сен мени киби

Ёмюрнъде да
Къатына барыб
Кёкню кёрмезсе.
— Сен кёк-кёк дейсе,
Ол джаб-джаланды.
Кёгюнъю меннъе
Хайыры неди?..
Мен анда къалай
Джюрюялайым..
Джерде уа меннъе
Эм алапатды,
Эмда джылыды,
Эмда мылыды.

Ма былай айтыб
Ол шугут джылап!
Кёк илячиннъе
Джууаб бергенди,
Селеке этиб,
Уллу кюлгенди.

Сора джыланни
Кёлюне келгенд:
«Кёкде учсанъ да,
Джерде сюркелиб
Сен айлансанъ да,
Ахырынъ бирди.
Арт джатарынъ
Къара джердеди.

Олсагъатчыкъдан
Батыр къанатлы
Бу беишлени
Былай эшитиб,
Чыдаялмайын

Къыргъый санларын
Ергерек тиреб,
Башын кѣлтюрюб,
Кѣзлерин ачыб,
Уллу ёзеннѣ
Джити къарагъанд.

Къысыр къаяны
Джибгил тартдырыб,
Хатхусун джарыб,
Суу чыгъа эди.
Терен ёзенни
Хауасы джибгил
Эм ауур эди,
Чирик ийисден
Чыдатмай эди.

Батыр къанатлы
Сау заманына
Ёкюнюб, сора
Арт къалгъан кючюп
Ол саулай джыйыб,
Шугут джыланнѣ
Былай къычыргъанд:

«Ай, медет аллах!
Сеннѣ ачыугъа
Энтда мен кѣкге
Къуру бир кере
Бир учха эдим.
Къаллы джаууму
Мен къучагъыма
Сермеб джыярем,
Кѣргюзюр эдим
Мен ол заманда
Кишилигими.

Андан сора ўа
Таб, ичге эдинъ
Джюрек джарамдан
Акъгъан къанымы;
Таб, андан сора
Чыгъаргъа эдинъ
Ичимден чыкъмай
Тургъан джанымы.
Ай, кюрешиўню
Джарыкъ насыбы!»
Къанатлы алай
Къычыргъанында,
Джыланны уллу
Сагъыш басханды,
«Таб, бир ишексиз,
Бу былай кемсиз
Этгенъе кёре,
Кёкде джашагъан
Аламат, сеир
Тамаша болур».
Сора айтханды
Ол къанатлыгъа:
«Сени айтханынъ
Тюз, керти эсе,
Сюркелиб келе
Кел да аллынъа.
Къая эринден
Секириб кёрчю.
Ким билсин, сени
Эки къанатынъ
Субай чархынъы
Ёрге кёлтюрюб,
Бурчнча учуб,
Бериб кетсенъ а!»

Джазыкъ илячин
Эти, териси
Бютеу титирей,
Дыгалас эте,
Хыртды ташладан
Кючлю тырнакълаб,
Чынъыл къаяны
Эрнине джетиб,
Эки къанатын
Кенъине кериб,
Кёзлерин джумуб
Чынъагъан эди.
Алай болса да
Ол секиргенлей.
Эки къанаты
Аны тёнъегин
Кёлтюрелмейин.
Боюн тюбюне
Айланыб хаман
Бир ташдан чортлаб,
Бир ташха тие,
Эки къанатын
Ол чорт-чорт къыркъыб
Къанат тюклери
Ыран-ыраннъа
Кау-куу чачылыб,
Тенъиз ичиңе
Барыб тюшгенди.
Тенъиз толкъунла
Къан кесеклерин
Олсагъат джуууб,
Акъджал кёмюкге
Сыртындан бёлеб.
Къоюнларында
Кёзюу ийнакълай.

Кёзюу кьучакълай,
Тенъизге терен
Узайтхандыла.
Тенъиз толкъунла
Таймай бир кемде
Мыдах, тунакы
Джагъа ташлагъа
Кенъ бауурларын
Ура эдиле.
Илячинни уа
Ёлген ёлюгю
Тас болгъан эди,
Тенъиз юсюнде
Кёрюнмей эди.

Ёзенде джылан
Къыбба чырмалыб,
Аслам заманны
Ол къанатлыны
Кёкге термиле
Джан бергенине
Сагъыш этгенди.
Къарагъан кёзню
Сукъландырыучу
Чуакъ. кенъ кёкге
Джылан тамышыб,
Къараб тургъанд да
Былай айтханды:
«Арабий, ёлген
Къанатлы анда —
Къыйыры-учу
Болмагъан кёкде —
Не кёрген болур?
Ол аны алай
Нек сюе эди,

Манъа уа кёкде
Учхан хапарын
Айтыб джанымы
Нек кыя эди.
Не сезген болур
Илячин анда?..

Анда хар затны
Мен барысын да
Джанъыз бир кере
Учханлайыма
Билиб кыоярем», —
Деб кёкге учуб
Кёрюрге джылан
Таукел болгъанды.

Джылан айтханы
Кибик этгенди.
Ол джая кибик
Джуммакъ джыйылыб.
Кючюн аямай
Кёкге чынъагъанды.
Окъя чалыуча,
Кюн джарыгъында
Джылтырагъанды.
Андан не келсин,
«Баууру бла
Сюркелирге деб
Джаратылгъан зат
Учаргъа болмаз».
Аны билмейин
Генезир джылан
Кёкге секириб,
Экинчи келиб

Джиги ташлагъа
Кючлю тийгенди,
Къабар къабыны
Тауусулмагъан
Кёзюю болур.
Хата болмагъанд.

Сора ышарыб,
Былай айтханды:
«Кёкге учханны
Хайыры кьуру
Бу зат кёреме!
Кёкден джыгъылыб
Ташлагъа тийген...
Къанатлы деген
Къалай джазыкъды!
Чырт джер джашаудан
Татыу айырмай,
Джерни юсюнде
Кечиниб болмай,
Ёмюрлеринде
Ёрге тартханлай,
Бу джалан кёкде
Айланадыла.
Анда не барды —
Ичи кьуруду.
Анда кюн джарыкъ
Не кёб болса да,
Азыгъы джокъду,
Алай тутарча
Бир джери джокъду
Сора бошуна
Нек махданалла,
Уллу кёллю да
Неге болалла,

Бизни хиликге
Нек этедиле,
Бедишге дженъил
Нек джетедиле?

Ма былай бла
Акъылсызлыкъны
Башын джабаргъа,
Джер джашаууна
Джараусузлукъну
Бизден джашырыр
Дыгалас этиб
Этмекликлерид.
Эм хиликгелик
Эмда кюлкюлюк
Джер къанатлыла...
Энди аланы
Джалгъан сѣзлерин
Мен къулагъыма
Чыртда алмазма.
Бу худжу кѣкге
Мен экинчиде
Аякъ салмазма,
Хар затны ариу,
Кесгин билеме,
Кѣкню да кѣрдюм,
Аяусуз учдум,
Аны узунун,
Кенъин ауладым.
Кѣкден джыгъылыб
Джерге тюшгенни
Ачы татыуун
Ариу сынадым.
Мен андан бери
Кеси-кесиме

Артыкъсыз да бек
Эм ийнанама.
Эм ышанама.

Джерни чырт кёрюб
Болмагъанла,
Джерни джаулары —
Аманлыкъ бла
Джашаб турсунла.
Ала айтханнъа
Мен ийнанмазма.
Хар затны тюзюн
Кесим билirme.
Джерде туугъанма,
Джерде джашайма».
Джылан кесине
Уллу базыныб,
Ташны юсюнде
Къыбба чырмалды.
Тенъиз джылтыраб,
Джарыкъ джана эд.
Толкъунлары да
Бир-бири ызындан
Кёк ёшюнлерин
Тенъиз джагъагъа
Ура эдиле.
Белкъау толкъунла
Таралыб, кюйюб,
Ол къанатлыны
Кюуюн джырлайла,
Мийик къаяла
Суу ургъан сайын
Къалтырайдыла.
Сепр сарынны
Эшитиб кёк да

Кемсиз кьалтырайд,
Кемсиз титрөйд,
«Биз батырланы
Джигитликлерин
Джырда джырлайбыз!»
«Джашауну башы
Эм джигитлени
Ехдемлигиди».
«Ай, джигит, батыр,
Залим Илячин!
Джауларынь бла
Къазауат этиб,
Къызыл къанынъы
Джерге төкгенсе.
Алай болса да,
Кёзюю келиб,
Джюрек къанынъы
Джерге чачылгъан
Тамчыларындан
Мутхуз джашауну
Кюнча джарытыб,
Джарыкъ джилтинле
Чачылышырла.
Кёб тукъум таукел
Джигит джюрекни
Баш бошлугъуна,
Кюн джарыгъына
Ачыусатырла,
Джол джарытырла!»
«Таб, сен ёлсенъ да!
Эм джигитлеге,
Эм батырлагъа
Этилген джырда
Сагъынылмайын
Джанъыз къалмазса:

Баш бошлугъуна,
Джарыкъ джашауғъа
Алғъа чакъырыб,
Тишеб турурса,
Эсден таймазса».
Биз батырланы
Джигитликлерин
Джырда джырлайбыз.

Тенъизни акъсылдым джуаш кенъи сабыр толкъунла шууулдаб, джагъа къумчу тарай эдиле. Мен да тенъизге узакъ джары къараб тынъылаб сагъышланыб тура эдим. Ай джарыгъы сууғъа тийиб, тенъизни джер-джерин акъ къолтюмле этген эдиле...

Бизни отда чоюнчугъубуз да уакъ-уакъ боркъулдаб къайнаб башлагъан эди.

Тенъиз толкъунланы бири джагъадан ёрлеб, тышына чыгъыб, Рахимни башы тургъан джерге джетише эди.

— Къайры келесе? Кет!— деб Рахим анъа къолун силксе, толкъунла аны айтханына сыйыныб, акъыртын артларына саркъыб кете эдиле.

Мен Рахимни алай этиб, толкъунланы чир-китгенине уллу сеир тамаша бола эдим.

Тёгерегибизде хар зат не эсе де алапат тукъум ийнакъ, сеир къуралыб эди.

Тенъиз шош эди, аны кюн иссиде джылыныб, суумай, къаялагъа къагъа тургъан тылпыуунда билинмей тургъан уллу джашыртын кюч таныла эди.

Кёксюлдюм къара чардакъ кёкню юсюне, алтын сюулу джудузла бла, адамны санын, джанын байлагъан, джюрегин эритген, акъы-

лын буюкъдургъан сеир, тамаша къарамны болуму джазылыб эди.

Хар зат чырым эте эди, алай болса да джукъулары кемсиз сакъ эди.

Бютеу болгъан зат бусагъатчыкъдан шыкъыртсыз уяныб, тиллениб, таууш этиб тебрик шойду дер кибик, алай къуралыб эди. Ол тауушлада дуняны джашыртын ишлерииден хапар айтырла, аны ичин тегерле, акъылгъа анъылатырла, синъдирирле, сора экинчи джилтинни джукълатханча, джукълатыб, тюбсюз кекню кенъине джанны алыб чыгъыб кетерле, кекде да оюулу джулдузла аны аллына келиб, сейир тауушлу музыка бла хошкелди берирле дер кибик, хар зат алай къуралгъан эди.

КЪАБЫРТЕГЕНЕЧИ ¹

А. С. Пушкин.

Къабыртегенечи Адриан Прохоров Москвада Басманный деген орамдан, саулай юдегиси бла джанъы кѣчген джерине, Никитский орамгъа, хабджюкчерини къалгъанчыкъларын да ёлюк ташыўчу арбачыгъына къалаб, эки азгъын атчыгъын да джегиб, тѣртюнчю кере келиб, къайтыб кетиб тебреди.

Тюкенин джабыб, къабагъында юй сатылады, джалгъа бериледи деб къагъыт джабышдырыб, джаяўлай джанъы кѣчген джерине тебреди. Хар заманда кѣзю къараўчу, бюгюн а уллу багъагъа сатыб алгъан сары юйчюкге джюрепи асыры къуўанмагъанына къарт къабыртегенечи уллу сейир болду. Юренмеген босагъасындан атлаб, кесини джанъы межямына риб, хар зат къатышыб, хапа-сапа болуб тургъанын кѣргенинде, ичинде онсегиз джыл джашагъан, хар заты джарашыб, кириш къурулуб туруўчу эски юйчюгю эсине тюшюб, ол ахсынды. Ол эки къызы бла джумушчу къатыннъа юйню дженъил джыймайсыз деб къыджыраб,

¹ Кѣб миллетле ёлюкню тегенеге салыб асырайдыла. Къабыртегенеле этиб, аланы сатыб тургъан адамгъа къабыртегенечи дейдиле.

сора кеси да алагъа къошулуб, юй джыяргъа болушлукъ этиб тебреди. Эрлей огъуна болгъанны джарашдырдыла. Исус пайхамбарны сураты бла кивот,¹ юй сауут джыйыучу шкаф, стол, табджан, орундукъ арт юйде бирерин бирер мюйюшге салыб, орунларын табдырдыла. Аш юй бла къонакъ юйде да юй несини ишлеген затын, кереклерин салдыла: тюрлю-тюрлю ёлчели къабыртегенеле, къара киерге деб сатлыкъгъа этилген бёркле, ала джыйылгъан шкафла, абала, чыракъла, дагъыда аны кибиб тюрлю-тюрлю керекли затла.

Юйню къабагъыны башында къолунда чырагъыны джаннъан джанын энишге буруб тургъан Амурну², сураты салыныб, тюбюне да: «Былайда тюрлю-тюрлю боялгъан, боялмагъан къабыртегенеле сатыладыла, алагъа тыш салынады, ала джалгъа бериледиле, дагъыда эски тегенеле джамаладыла», — деб былай джазылыб къагъыт урулду. Къызла юйню джарашдырыб бошаб, кеслерини юйлерине кирдиле, Адриан да межамларына тегерек айланыб, сора терезени къатында чёгюб, самовар салыгъыз деб буюрду.

Муну окъугъан билимли адамла, сиз, Шекспир³ бла Вальтер Скотт⁴ кеслерини китабларында джазгъан къабырчыларын, бизни бютюн бек джерсиндирир ючюн, джарыкъ, чамчы адамла этиб кёргюзгенлерин билесиз. Биз тюз-

¹ *Кивот* — христиан динни тутханла аллах суратны салдырыучу, алтын суугъа алыннъан зат.

² *Амур* — бурун Римде суймекликни аллахына айт хандыла.

³ *Шекспир* — инглиз джазыучуду.

⁴ *Вальтер Скотт* — француз джазыучуду.

люкню сыйсыз этмез ючюн, тюзлюкге чюйре болмаз ючюн, аланы юлгюлерин этеллик тюлбюз, тюзюн айтыргъа керекбиз: — бизни къабыртегепечибизни халиси алача болмай, кесини мыдахлыкъ, бушуурукъ ишине кёре, таб халиси да хар заманда мугур, мыдах эди. Аны шошлугъу; суйсе, къызлары ишсиз болуб, терезеден орамда джолоучулагъа къараб тургъанлай, юслерине барыб, аны ушатмай, алагъа чамланыб аны бла болсун, неда ёлгени болуб, къыйынлыкъ тюшюб (бир-бирде уа, зауукълукъдан да) муну керекли болуб келген адамладан къол къыйыныма артыкъ багъа къалай алыр эдим деб, анъа сагъышлы болуб, къабыртегенечи хар заманда салкъын эди, мыдах эди. Алай бла Адриан терезе къатында олтуруб, джетинчи стакан шайын да иче, быгъынлай мыдах сагъышлагъа батхан эди. Ол бир ыйыкъны мындан алгъа къуллукъдан чыгъыб тургъан бригадирни¹ асырагъан заманда джолда уллу джанъур джетиб, халкъны джибитгенине сагъыш эте эди. Ол джол джанъур джаууб, джибитиб, муну кёб абалары джыйырылыб, тар болуб, кёб бёрклери къынъыр болуб, чюйюрюлюб зее болгъан эдиле. Ол себебден бу затланы терк огъуна керек боллукъларын билиб ол сагъышлы эди, аны уа къабыр кереклерини арты бола кетген эди, хазна джугъу къалмагъан эди. Анъа тюшген заранни бир джылгъа джууукъну «ёледи-ёледи» — деб къыйын ауруб тургъан Трюхина деген кюпсе къатын ауушса, аны бла джабарма, къайтарырма деб, джюреги алайгъа байланыб эди. Трюхинаны уа джатханы

¹ Бригадир — аскер чын.

Москваны Разгуляй деген джеринде эди, алайы Адриан джашагъан джерден джууукъ эди. Ол себебден Трюхинаны артында къалгъан адамлары муну бла алгъындан сѣзлери болса да узакъ джары сыннъа адам иерге эриниб, кереклилерин алагъа джууугъуракъда башха сатыучуладан алыб къоймагъа эдиле деб, Прохоров къоркъуулу эди.

Прохоровну сагъышын, ол эслемей тургъанлай, ким эсе да эшиклени юч кере къагъыб, алай бѣлдю. «Кимсе?» — деб къабыртегенечи сорду, сора эшиклени ачыб, былай къарагъанлай, немча ремесленник болгъаны белгили бир адам юнге кириб, ышара-ышара, къабыртегенечини къатына джууукълашыб: «Сююмлю хоншум, кечигиз», деб немчача чалыб, орусча сѣлешди. — Немчаланы орусча чалыб сѣлешгенлерине энтда кюлмей чыдаяммайбыз — кечигиз, мен сизге заран болдум, тынчылыгъыгъызны буздум. Мен сизни бла шагърей болургъа ашыгъыб, аны ючюн келгенме», — деб сѣлешди. «Мен чурукъчума, мени атым, тукъум Готлиб Шульцду, джашагъаным джолну ары джанында сизни терезелеригизни туура сында юйчюкдеди. Тамбла кюмюш тоюму¹ къууанчын этеме, ол себебден сен да, къызчыкъларынь да къонакъгъа келигиз, шохлукъ бла туздамымы кѣрюгюз деб тилейме», — деди. Алай айтыб, ол къонакъгъа адебли, ушагъыулу чакъырды. Къабыртегенечи да чурукъчугъа: олтуругъуз, шай ичигиз деб, къаты тиледи, со-

¹ *Кюмюш той* — эр бла къатын бир юй болуб сау-эсен джашагъанлы 25 джылы джетсе, аны къууалчына той этген орус адетге айтадыла.

ра Готлиб Шульц ачыкъ адам эди да, ол себебден шай ичерге олтуруб, сѣзге кызыдыла:

— Къалайды сизни сатыуугъуз? — деб Адриан сорду.

— Ха-ха-ха, бир алай болады, бир былай болады. Алай бек тарыгъыуум джокъду. Алай болса да мени сатлыкъ затым сеникича тюлдю, нек десень, сау алам чурукъсуз да джашар, ёлюк а къабыртегенесиз джашамаз, — деб сѣлешди.

— Айтханынъ тюпбе-тюздю, алай а сау адам чурукъ алыргъа джугъу болмаса, ол джалан аякъ джюрюйдю, садакъачы ёлюк а кесине къабыртегене, таб, бошунагъа алыб да къояды. Алай бла аланы ушакълары талай заманны барды. Сора чурукъчу къобуб, къабыртегенечи бла саламлашыб, экинчи кере да къонакъгъа чакъырыб айырылды.

Экинчи кюнюнде туура онеки сагъат болуб, къабыртегенчи да, кызылары да джангы юнню къабыргъасындан чыгъыб, хоншуларына тебретиле. Адриан Прохоровну юсюне кийген орус къабдалын, аны кызылары: Акулина бла Дарияны юслеринде европалы джасамма кийимлерин энди романчыланы адетлерине сыйынмай, ол адетни ташлаб, джазмай къояма. Алай болса да ол эки кызыны бек уллу къууанч кюнде кийиучю сары бѣркюклерин башларына кийиб, аякъларына да кызыл башмакъчыкъларын къаблаб баргъанларын сизге эслетирге тыйыншлы кѣреме.

Чурукъчуну тар межамчыгъы къонакъдан тыкъ-тыкълама болгъан эди. Аланы асламысы немча ремесленникле, аланы къатынлары, аланы шекиртлери эдиле. Орус чиновникледен

Юрко деб джанъыз бир чухонлу булочник бар эди. Аны чыныгитче болса да, ол хозяйиннъа кесин ариу кѣргюзюб, аны кесине джалынчакъ этиб, анъа кесин алдыргъан эди. Полицейский ол чында джыйырма бла беш джыл Погорельскийни почтальону болуб, джанын-къанын аямай, тюз къуллукъ этиб кюрешгенди. 1812 джылда Наполеон алгъыннъы тахда сахарны алыб, Москвагъа от салгъан заманда сахар да кюйюб, Юркону будкасы да аны бла бирге кюйген эди. Джауу кысдагъанлай, олсагъат аны орнуна дорический орден¹ маталлы акъ багъаначыкълары бла кѣксюдюм будка ишленнѣн эди, ол ишленнѣнлей, быягъынлай Юрко къолунда секирасы² бла, юсюнде да сермиж кюбеси бла будкасыны къатында ары бла бери бара эди. Юрко Никитский деген къабакъны тѣгерегинде джашагъан немчаланы кѣбюсюн таный эди, таб, аланы бир къаууму ыйых кюнден баш кюннѣ деричи Юркода тутулуб кече къалыб кетгенлери да бола эди. Адриан ол сагъатдан кеч эртде болса да мен бу адам керекли болмай къаллыкъ болмазма, деб сагъыш этиб, къонакъла столгъа олтура тебregenлей, барыб аны къатында чѣкдю. Шульц джюйюсхан да къатыны бла, аланы Сотхен деген онджети джыл болгъан кызчыкълары да къонакъланы биргелерине олтуруб тургъанлай, къонакъланы да сыйлаб, джумушчу къатыннъа да болушлукъ эте эдиле. Сыра суу баргъанча бара эди. Юрко тѣртеуленни орнуна ашай эди; Адриан да бир

¹ *Дорический орден* — архитектурада грек стилни бир тюрлюсю.

² *Секира*—буруннъу аскерчилени балтача ишленнѣн сауутлары.

да анъа кесин оздурмай эди. Аны кызылары
уа кыбула эдиле. Хар сагыат сайын кыонакыла
уллудан уллу селешиб, дауур уллудан уллу бо-
луб башлады. Сора юй иеси халкыны тынъыла-
гыыз деб тохдатыб, тышына чайыр сюртюлюб
тургъан чатгыр шышаны башын ача, орусча:

— Мени огъурлу Луизамы саулуугъуду!—деб
келтюртюб айтды. Джарты шампан чагыр ке-
мюкленди. Юй тамадасы алай айтыб, эки джый-
ырма джыл болгъан джашау тенъин кыатыны-
ны суююмлю бетинден умба этди, кыонакыла
да дауур-дауур этиб, огъурлу Луизаны саулу-
угъуду деб тартдыла. Юй тамадасы:

— Бу да суююмлю кыонакыларымы саулу-
угъу болсун! — деб алай айтыб, экинчи шышаны
башын ачды, кыонакыла да урумкаларын ичиб,
анъа алгыш-сыпас этдиле. Сора кызыб,
бир-бири ызындан: хар кыонакыны саулуугъу
ючюн ичдиле, онэкиге джыуукъ немча сахарны
саулуугъу ючюн ичдиле, мастерлени (устала-
ны), аланы шекиртлерини, завод цехлени сау-
лукылары ючюн башха-башха да, биргелсей да
ичдиле. Адриан кючлю ичиб, алай джарыкъ
болду, кеси нактырдаракъ алгыш айтыб,
кюдюрюб, ичирди, Сора кыонакылары бирн—
базыкъ ётмекчи урумкасын келтюрюб:

— Биз ишлеген, биз кыйналгъан — сау-
лукылары ючюн болсун, унзерер Кундлеуте!¹—
деб кычырды. Барысы да кыуаныб, бу сёзюю
бютеу уллу ушатдыла. Сора хар ким—кийим ти-
гиучюню —чурукъчугъа, чурукъчу кийим тигиу-
чюге, ётмекчи аланы экисине да, барысы да ёт-
мекчиге, дагыда аны кибик бир-бирине черс

¹ Унзерер Кундлеуте—бизге келгенле деген сёздю.

бериб, бир-бирлерин сыйлаб, кьууанч тыбырлы болдула. Юрко, бу черс бергенлени араларында кесини хоншусуна бурулуб:

— Шохум, сен да кесиньи ёлюклериньи саулулкълары ючюн ич! — деб кьычырды. Ол алай айтханлай, кьонакъла барысы да харх болдула, алай болса да кьабыртегенечини джанына тийиб, мыдах болуб кьашын-башын тюйдю. Аны алай болгъанын адам эслемей, кьонакъла ичиуню бузмай бардыра эдиле. Кьонакъла бошаб кьобаргъа, инъир дуагъа клиса да кьагъылды.

Кьонакъланы асламысы иги джарыкъ болуб, юйлерине кеч чачылдыла. Базыкъ ётмекчи бла, бетине кьызыл сахтиян тыш салыннъанча, кьызарыб китаб тышлаучу Юркону экиси эки кьолтугъундан кириб, орус нарт сёзде «Борч мадары телеудю» дегенни да акъылларына алыб, аны будкачыгъына элтдиле. Кьабыртегенечи юйюне эсириб, чамланыб келди:

— Кертиси да, бу не ишди? Мени ишими аланыкъындан неси сыйсызды? Неси ыйлыкъды? Кьабыртегенечини мурдаргъа тенъми этдиле? Бу бусурманла неге кюледиле? Сора кьабыртегенечи алагъа кюлкюлюк болубму кьалгъанды? Джанъы юйге кёчгениме сый-сыр этиб, мен аланы чакъырыб сыйларма деб тура эдим да, энди уа бек да сыйларма, андан эсе мен ишлеб, мен кюрешиб тургъан ёлюклени чакъырыб, аланы сыйлагъаным кёб да ашхыды, — деб чамланыб селешди. Ол сагъатда аны чурукъларын теше тургъан джумушчу кьатын «Джюйюсхан, сен алай кьалай айтаса, нелени сандырайса? Ёлюклени кьонакъгъа чакъырырма дерге боламыды?! Аллай аман затны аузунъа кьалай

келтиресе, табын. дуа эт»,— деб рыслаб сёлешди.

— Аллах бла ант этеме, таб, тамбла огъуна джыймай кьоймам,— деб Адриан бекден-бек кызды. Сора алай айтыб «Мени болушчуларым! мени сыйлыларым! тамбла инъирде менъе кьонакъгъа келигиз, кьолумдан келген зат бла сыйларма,— деб алай айта, кьабыртегенечн барыб орундукъгъа джатыб, терк огъуна хурулдаб джукълады. Адрианны уятханларында, алкъын танъ атмагъан эди, эшик аллында кьаранъы эди. Трюхина деген кюпсе кьатын ол кече огъуна ауушуб, аны приказчигинден Адрианъа бу хапарны билдирирге кьуугъун келиб тура эди. Кьабыртегенечи кьуугъунчугъа аны ючюн нохтабаугъа аракъыгъа деб эки шай берди, кеси да терк огъуна кийиниб, арба тутуб, кьатын ёлген джерге — Разгуляйгъа тебреди.

Келгенинде, ёлюк болгъан юйню кьабагъын полиция сакълаб, кюпселе да, мыллык ийисге джыйылгъан кьузгъунлача, юйню аллында ары-бери бара тура эдиле, ёлюк да столда тюзетилиб, балаууз кибик саргъалыб, тыджын тартыб тюрленмей, эрши болмай, ариу тура эди. Ёлюкню тегерегине юйдегиси, джууукълары, хоншулары басыныб эдиле. Терезеле да ачылыб, джау чыракъла джана эдиле. Попла да дуа окъуй эдиле. Адриан сора Трюхишаны кьызындан туугъан, юсюнде омакъ сюртугу бла бир кюпсечикин кьатына барыб, кьабыртегенечи джау чыракъланы, кебинни, дагъыда ёлюк асыраргъа керекли кьалгъан затланы да бусагъатдан хазырлаб келтирликдиле деб айтды. Сора ёлюкню тюбюн джыйгъан ол адам анъа: «Сау бол, багъасына сёлешмейме, бети-

пье уялгъанынъча этерсе», — деб, эси сагъыш-ха кетиб, акъырын джууаб этди. Къабыртегенечи къууаныб, «Бир артыкъ капек алмазма», — деб, юреннъен сѣзюн айтыб, быягъынлай ант этиб, приказчикге да джити къараб, керек затланы бери табдырыр къайгъыда ызына, юйюне, къайтды. Саулай кюнню ол Разгуляй бла Никитский къабакъланы арасында ары бла бери барыб, сора инъирге хар затны тындырыб, арбачысын да башына бош этиб, юйюне джаяу къайтды. Кече ай джарыкъ кече эди. Вознесенский деген клисаны къатында аны шагърсин — биз таныгъан Юрко Адрианны таныб, ашхы кечели бол деб, таууш этиб, къаты бла озду. Кюн кеч болгъан эди. Къабыртегенечи да юйюне джете кетген эди, сора ол былай аллына къараб, кечегиде ким эсе да аны къабакъ эшигин ачыб, арбазгъа ташайгъанча кѣзюне алай кѣрюндю. «Арабий, не зат болур экен?» — деб Адриан сагъышлы болду.

— Энди уа мен кимге керек болдум, огъесе юйюме уру кирген болурму? Неда мени тели къызларымы тослары джюрюй болурламы? Ким билсин, не болур? — деб къабыртегенечи кесни Юрко шохун болушлукъгъа чакъырыргъа тебregenлей, экинчи да ким эсе да къабакъгъа джууукълашыб, арбазгъа кирирге тебregenлей, ызына къараб, юй несини чабыб келгенин кѣрюб, тохтаб Адрианны джетмеге къоюб, ол сагъатдан ючмюйюш кийиз бѣркюн башындан алды. Адрианицъа аны бети шагърейча кѣрюндю, алай болса да ашыгъыш болуб, иги сынаб къараялмады.

— Сиз меннъеми келгенсиз, эшик аллында нек турасыз, ичкери киригиз, — деб Адриан ча-

быб джан солуу этиб келиб. анъа ашыкъ-бушукъ айтды:

— Къайгъылы болма, марджа, къайгъылы болма, сен алгъа бар,къонакълагъа джол кѣргюз!— деб ол адам Адрианнъа тунакы джууаб этди. Адрианны аны бла булджур заманы джокъ эди. Эшикле ачылыб эдиле, Адриан аллында, ол да ызындан басхыч бла ёрлеб, юйню эшигине джетгенлеринде, Адрианнъа юйню ичинде адамла джюрюгенча алай кѣрюндю. «Бу не къара палахды!» — деб сейир болуб, бир кесек арсар да болуб, сора таукек болуб, юйню эшиклерин ачыб, ичине киргенинде, бутлары къалтыраб, джюреги къабындан чыгъыб кетерге аз къалды. Юйню ичи ёлюкледен толуб тура эди. Ай терезеден тийиб, ёлюклени кимини сары, кимини кѣк бетлерин, ичине къуруб тургъан джаякъларын, ауузларын, джабыларакъ тургъан мутхуз кѣзлерин къатыб тургъан джукъа джити бурунларын, джарытыб, адамны кѣлю къоркъарча эрши кѣргюзе эди. Адриан ол ёлюкле аны болушлугъу бла асыралгъан адамланы ёлюклери болгъанларын таныб, санлары титиреб, эс ташлады. Аны биргесине кирген къонакъны да ол джауум кюн асыралгъан бригадир болгъанын таныды. Ала барысы: тиширыуу-эркекырыуу да къабыртегенечини тѣгерегине басыныб, анъа черс бериб, баш уруб, хошкелди бериб, юсюне уллу къырылдыла, джанъыз кѣб болмай ёлюб, хакъсыз бошнакъгъа асыралгъан бир джарлы ёлюк кесини зыкгыл кийимлерине ыйлыгъыб, кесин алгъа урмай, артда мюйюшге къысылыб, симсиреб тура эди. Къалгъанла барысы да тыйыншылы кийиниб эдиле. Тиширыуу ёлюкле башларына кечеги бѣркчюкле

кийиб, лентала кысыб, эркиши чиновник ёлюкле юслерине мундирле кийиб, сакъаллары дже-тиб, кюпсе ёлюкле праздник къабдалла кийиб, алай джасаныб эдиле.

— Прохоров, кёремисе, биз барыбыз кёубуб, сен чакъыргъанъа, сениъе кёонакъгъа келгенбиз, юйде къалгъанла джукълары къалмай, саулай чириб бошалыб, терилери кетиб, къуру сюеклери къалыб, келирге кёолларындан келелмегенледиле, алай болса да, таб, аллайладан да биреулен сени кёрюрге талпыб, кесин тыялмай келгенди.— деб бригадир саулай ёлюклени аты бла сёлешди.

Ол алай айтханлай, къуру джалан сюеклери бла бир гитче адам ёлюк халкъны арасы бла сюеклери жыгъырдай, тыгъылыб алгъа чыгъыб, Адрианнъа джууукъ кысылды. Ёлюкню башы къабыртегенечиге къараб, эрке ышара эди. Джарыкъ джашил-кызыл схарла джурунла, кетен кесекле джер джеринде аны сюеклерине къазыкъгъа илиннъенча илиниб тура эдиле, бут сюеклери да уллу ботфордлада таш гюхну ичинде сабы жыгъырдагъанча, кымылдагъаны сайын жыгъыр-жыгъыр эте тура эди. Сора ол ёлюк Адрианнъа айланыб:

— Прохоров, сен мени таныймыса? Къулдукъдан чыгъыб тургъан гваридиячы сержантны — Петр Петрович Курилкинни унутханмыса? Сен анъа 1799 джыл наратдан ишленнъен эм алгъыннъы къабыртегененъи эмен тегенеди деб сатханынъы унутханмыса? — деб алай айтыб, ёлюк Адрианнъа сюек къучагъын джайды, сора Адриан болгъан кючюн джыйыб, кычырыкъ этиб, кёолу бла ёлюкню артына не тюртелгенини тюртдю. Петр Петрович тентирей барыб.

сора артына ауб, сюеклери чачуу-кучуу бол-
дуда. Ёлюклени арасында мынъа разы болмай,
ол сагъатдан къайгъы чыкъды, ёлюкле барысы
да кеслерини нёгерлерини намысын-сыйын кьо-
руулаб, Адрианнъа урушуб, юсюне секириб
кюркютуб— азабын бердиле, ол насыбсыз да
аланы кычырыкъларындан эки кзулагъы бите-
либ, джукъ эшитмей, тамам онъсуз болуб эм
артында эс ташлаб, джугъун да билмей къалды.

Кюн къабыртегенечини орнуна тийиб джа-
рытханлы иги кесек заман болгъан эди; ол уя-
ныб, эки кёзюн ачыб къарагъанында, аллында
джумушчу къатынны самоварны юрюб джан-
дырыгъа кюреше тургъанын кёрдю. Адриан
тюенене болгъан затланы эсине тюшюргенинде,
кюркютуб, санлары къалтырады.

Трюхина бригадир, сержант Курилкин аны
анъысына аз тунакы кёрюндюле. Ол джумушчу
къатын аны бла сёлешиб тебрегинчи тынъылаб
туруб, кече кёрген затларын анъа башдан-аякъ
айтды.

— Адриан Прохорович! джаным, къалай кёб
джукъладынь! — деб, Аксинья юсюне къаблар-
гъа халатын бере, алай айтды. — Эртденли бе-
ри сеннъе бизни хоншубуз кийим тигиучю келиб
кетгенди, андан сора да былайда будочник да
чабыб келиб, бюгюн приставны туугъан кюню-
дю деб хапар айтыб кетди, сен къаты къал-
кыб тура эдинъ да сени уятыргъа кёзюбюз
кыймай кёйгъан эдик. — деди Аксинья аны
хотасын узата.

— Трюхина ёлюб, меннъе адам келдимми? —
деб Адриан Аксиньягъа сорду. — Алай деген
къалай болады? Сора ол ёлмегенмиди?

— Къалай теллесе! Аны асыраргъа тюенене

меннѣ болушлукъ этиб айланнъан сен тюлмо
эдинъ?— деб Адриан джууаб этди.

— Алай деген неди? Сен шашханмы этген-
се, огъесе тюнене эсиргенинъ энтда аязыма-
гъанмыды? Тюнене ёлюк къайда асыралды?
Сен саулай кюнню кюн узуну немчалыда
къууанч этиб тургъанса, ызыннъа эсириб
къайтханса, къайтханлай оруннъа кириб джа-
тыб, ма бусагъатха деричи джукълаб, дуагъа
клисала къагъылгъанларында, алай уяинъан-
са,— деб айыртды.

— Керти айта болурму экен! — деб Адри-
ан къууаныб сёлешди.

— Алайды, алайды,— деб джумушчу къа-
тын джууаб этди.

— Алай эсе къалай насыбды. Сора шай бере
кир да, къызларымы да бери бир чакъыр! —
деб къабыртегенечи къууанч тыбырлы болду.

А Т Ы М

(Бир кесеги)

А. С. Пушкин.

Биз N деген джерчикде тура эдик. Аскер абычарны джашауу белгилиди. Ертденбла окъуу (юрениу), манеж полкнуну командиринде не да джууукъ трактирде кюн орта азыкъ ашауу, инъирден а чагъыр бла карт оюн. N деген джерде бизге эшиги ачыкъ юй джокъ эди. Биз бир-бирибизге джыйылыб, кесибибизни мундирлерибизден башха джукъну кѳрмей эдик.

Кеси аскер адам болмагъанлай, биз джыйынна джанъыз бир адам кире эди. Анъа джыйырма бла онбеш джыл болгъан себебли, биз аны къартха санаб, сыйлы кѳре эдик. Ол хар затха шагърейлиги себебли, кѳб затха бизден эсе онълу эди. баш эди. андан сора да аны хар къуру салкъынлыгъы, тик халиси, ауузуну ачылыгъы, бизни джаш акъылыбызгъа синъиб онълагъан эди. Ол адамны джазыуун не эсе да бир тукъум бир джашыртынлыкъ аулаб эди.

Бир заманда ол гусарлада таб джарашыб къуллукъ да этгенди. Алай болса да ол къуллукъдан не ючюн чыгъыб, бу джарлы джерчикде орналыб, джарлы да джашаб, мюлкюн да не ючюн джоюб, ашаб тургъанын бир адам бил-

мей эди: хар заманда ол джаяу джюрюй эди, юсюне эски къара гъабыра кие эди, алай а бизни полкубузну саулай абычарланы хар къуру таймаздан ашатыб-ичириб тура эди. Кертиди, аны кюнорта азыгъы керти аламат болмаса да къуллукъдан чыкъгъан бир солдат этиб, не эки тукъум зат, не да юч тукъум зат бериучен эди. Бу шампан чагъырны уа баргъаны сууча эди. Аны не мюлкюн, не хайырын, не хатасын бир адам билмей эди, бу затны анъа сорургъа да бир адам базынмай эди. Анда джюрюген китабланы кёбюсю аскер китабла, романла эдиле. Ол китабларын окъургъа сёз айтмагъанлай бериб, ызына къайтар деб джанъыз да айтмаучан эди, алай а окъургъа алгъан китабын да ызына несине джанъыз да къайтармай эди. Аны эм улду иши герох атыб юрениб кюрешну эди. Аны ююню къабыргъаларын окъла чанчакълаб, бал таракъча, тешик-тешик болуб кемирилген эди. Кёб тукъум гёрохла болмаса, ол джашагъан джарлы гитче юйчюкню ичинде башха байлыгъы, башха рысхысы джокъ эди. Аны мараучулугъу, сауутха усталыгъы сейиргамаша эди. Ол бизни бирибизге:

— Башынгда бёркюню юсюне кертмени сал да аны мен герох бла уруб чачарма десе, бизни полкубузда джанъыз бир адам ышанмай къоркъуб артына турмай, элтиб башын салыр эди. Биз селеше келген джерде дуэлни терктерк сагъыныучан эдик; Сильвио (аны атына алай атайым) ол сёзге джанъыз да къатышмаучан эди. «Джанъыз дуэлде адам бла кюрешгенинъ болгъанмыды деб соргъаныкъда, болгъанды», — дегенден озуб башха хапар айтмады. Ол тукъум сорууланы ушатмагъаны белги-

ли эди. Бир ишексиз, ол кимни болса да сау-
утха усталыгы бла бир насыбсызны ёлтюрюб,
анъа бетине уялады деб алай умут эте эдик.
Къызбайлыгы заты боллукъду деб ишеклик
чырта да акъылыбызгъа ишге келмей эди. Ба-
тырлыкълары къуру тыш къарамларындан бел-
гили болгъан адамла боладыла. Сора бир зат
бизни уллу тамаша этди. Ол да не эди десепъ —
бир джолда он абычар болуб — Сильвиогъа
кюнорта азыкъгъа джыйылдыкъ. Бягъынлай
ичиучюбюзча кёб ичдик; сора иги кефли бол-
гъаныкъда, юй тамадасын карт ойнайкъ деб
къысдыкъ. Ол карт джанъыз да ойнамай эди,
ойнаргъа унамай кёб да кюрешди, сора къой-
магъаныкъда, эм артында картланы келгире-
тиб, джюз джарым тюенни да столгъа са-
лыб, картланы тартыб тебреди. Биз аны теге-
регине басыныб, оюннъа къыздыкъ. Сильвио
ойнагъан заманда чырт да сёлешмей эди,
джанъыз да даулашмай эди, джукъ сормай
эди, соргъаннъа джууаб да этмей эди. Ой-
най кетиб, нёгерини къабханы болса, олса-
гъатдан борчун төлей эди, не да унутмазча
джаза эди. Биз аны халисин биле эдик да
кеси суйгенча этмеге къоя эдик, заран бол-
май эдик, бизни арабыздан а бизге кёб бол-
май кечюрюлген бир абычар бар эди. Ол
абычар эси къайры эсе да кетиб, ёчню аслам
салды, Сильвио олсагъатдан тытырны алыб
ёчню тенъ этиб джазды. Ол абычар джа-
нъылагъан этди шойду деб, аны бла дау-
лашды. Сильвио уа анъа джууаб этмей, бягъ-
гъынлай картланы тарта эди. Сора абычар
гёзмей, щетканы сермеб алыб, бош джазыл-
гъанды деб умут этгенни сюртдю. Сильвио

джукъ да айтмай тытырны алыб, джанъы-дан джазды. Абычар чагъырдан, карт бундан, нѣгерлерини кюлкюлеринден джылыныб, ачыу болуб, джанына тийиб кутуруб, столдан багъыр джау чыракъ тюбню сермеб алыб Сильвиогъа джиберди, алай болса да Сильвио бир джанына джаллай кириб, насыбха тиймеди Алай этгенине биз уллу джунчудукъ. Сильвио секириб къобуб, ачыудан бети акъ учхун болуб, эки кѣзю от чагъыб:

— Джюйюсхан, мени юйюмде болгъанынъ насыбынъды, аллахха шукур эт, кет бусагъат, юйден чыкъ! — деб кычырды.

Андан ары не боллугъуна бизни ишеклигибиз джокъ эди, джанъы нѣгерибизни ёлгенъе санаб да бошагъан эдик. Абычар, терслигиме джууабха хазырма, джюйюсхан, къалай сюйсенъ алай деб, олсагъатдан чыгъыб кетди.

Оюн дагъыда бир бѣлек такъыйкъаны барда, алай болса да юй тамаданы къайгъысы ол болмагъанын кѣрюб, бир-бир оюнну къоюб, хар ким юйюбюзге, абычарны орну эрмей, огъуна бошарыкъды деб алай чачылышдыкъ.

Экинчи кюнюнде Манежде джазыкъ поручик саумуду экен деб биз хапар сора тургъанлай, ол кеси юсюбюзге салыб келди. Биз аны кесине да алай сордукъ. Ол бизге Сильвиодан алкъын бир тюрлю бир хапар джокъду деб джууаб этди. Алай айтханында, биз уллу сейирсиндик. Сора биз Сильвиогъа бардыкъ, баргъаныкъда, туз картны къабакъгъа джабышдырыб, эшик аллында картны атыб, атхан огъун бир-бири юсюне уруб кюреше тура эди.

Ол тюенене болгъан затладан джукъ да ханар айтмай унутханча этиб бизни алыучусуча быягъынлай къонакъгъа алды. Юч кюн кетгенинде да поручик ёлмеген эди. Биз сейирсиниб, Сильвио кюреширик тюлмюдю? — деб сордукъ. Сильвио бир да кюрешмей эди. Сильвио ол абычар терслигине бираз къайтыб, аны бла джарашхан эди.

Былай болмакълыгъы себебли джаш къаумну бираз Сильвиодан кёллери къачды, аны бираз учуз этдиле. Батырлыкъны кемлигин джаш тёлю бир да кечиб болмайды, батырлыкъ адамлыкъны эм баш ышаныды, батырлыкъ ючюн не аманлыкъ да кечилирге керекди деб алайгъа ыйнаныбдыла. Алай болса да уакъуакъ болгъан бары унутулуб, Сильвио быягъынлай джанъыдан бизге башчылыкъ этиб тебреди. Джанъыз мен анъа къысха джууукъ кирелмедим.

И Б И Л И С

(Юзюклерн)

IV башы

Бираз арлакъ озгъанында,
Кѣргенди таула арасында,
Къолан кюйюзча джайылыб,
Ырджылары айырылыб
Тургъан гюрджюлю джерлени,
Сылгыч, мийик бусакъланы,
Езенлени, къулакъланы,
Таракъ таула этегинден
Саркъгъан чокъуракъ кѣк сууланы,
Гокга хансланы тюбюнден.
Джырлаб тургъан булбулланы.
Чырмауукъ ханс басыб тургъан
Тюбю салкъын чынарланы,
Кюн иссиден бугъуб тургъан
Дорбунлада сакъ бууланы.
Кѣргенди ол джапракъланы
Шыбырдаша тургъанларын,
Джюз-минъ тюрсюнлю хансланы
Солууларын алгъанларын,
Кѣргенди ол тюш заманда
Булутсуз исси кюнлени,
Мылы тартыб тургъан анда

Къалын чыкълы кечелени,
Кёкле джудуз болгъан бирча
Чыгъа-бугъа бара элле,
Гюрджю къызны кёзлерича,
Бузмагъанлай джана элле.
Ибилисте уа ол ариулюкъ,
Ол сейрлик, тамашалыкъ
Дуня, къуру сууукъ зарлыкъ
Болмай башха джукъ бермейди,
Акылына, аны эсине,
Тюйюмчекли джюрегине
Дертден башха джукъ келмейди.

VII биши

Ант этеме кече арада
Чыкъгъан темиркъазакъ бла,
Эртден, инъир тау башлада
Къызаргъан кюн таякъ бла;
Ёмюрюнде бир къаджар шах,
Дуня башында бир патчах
Андан ариу къыз кёрмегенд,
Аллай къызны убба этмегенд,
Гареминде джангыз ханны
Суу чачыучу бир фонтаны
Кюн иссиде эркетиб,
Богъагъына бютеу джетиб
Джуумагъанды аллай санны.
Аллай къызны адам къолу
Чуба бауун тешмегенди,
Эркетиб, сырты толу
Къутас чачын эшмегенди.
Дюллю-дуня къуралгъанлы,
Ант этеме ол маталлы,
Къыбыла джанында айыбсыз
Есмегенди джангыз бир къыз.

Х башы

Кечигиб ашхам заманъа
Атын къара кёсёу этиб,
Гудаллада тойгъа-оюннъа
Келе эди кюеу джетиб.
Ол сау-эсен кёб къалмайын
Арагвагъа джете эди,
Ашыкъгъандан чыдамайын
Атха къамчи тёшеу эди.
Тюрлю-тюрлю саугъаладан
Ауур джюклениб тюеле
Келе элле аны ызындан
Тизилиб джолну сюркеле.
Нохдасында хар тюени
Къочъурауу зынъырдаед.
Ол Синодал деген джерни
Иеснед, уллу бай ед.
Белибауун ол белине
Кючлю тартыб къысхан эди,
Къамасы, бычагъы кюнде
Джылтыраед. джанаеди.
Къарасауут шкогу да
Бойнундаед, чухасыны,¹
Эки дженъин уруб джел да
Тарай эди, чыркъ-чыркыны
Окъаданед джасалгъаны.
Эки къашы атджерини
Бютеу созгъан алтын эди.
Ичиндеги кёбчегини,
Кёк кийикни тюю эди.
Кёбчеги да тизилгенед

¹ Чуха — бурун, гюрджю эркишини тыш кийимини бир тюрлюсю.

Кийик тасма тикгич бла,
Мюйюшлери тигилгенед
Алтын окъа кириш бла.
Къууушханы, ёшюнлюгю.
Джюгени, къалгъан кереги —
Бютеу бары от алтынед,
Миниъен аты да ол джашны.
Джигер атлы Къарабахны
Чынты сыйлы тукъумуед,
Къошбаш къулакъ, къанторуед.
Ол ат ариу келе келиб,
Не эсе да элгенеед,
Пырх-чырх этиб, сескеклениб,
Бир джанына секиреед.
Бир ишексиз ол аллында
Не эсе да кёре эди,
Джити-джити суу джанында
Чаууллагъа къарай эди.
Ол джол тигед, кемсиз таред,
Сол джаны чынъыл къаяед.
Онъ джаны уа Арагваед,
Суу джагъасы мийик джаред,
Кеч болгъанед. Акъ тубандан
Толгъан элле тар ёзенле,
Тюзде къалмай къонакъбайгъа
Джетер кирик тышчайыргъа
Бшырылтыла тюеле.

ХІІІ башы

Юсюне къара тер уруб,
Бурун сюеклери туруб,
Эки къулагъын джумгъанлай,
Джалын, къуйругъын джел тарай,
Чаба-джорта, сабыр бола,
Тыгъылагъандан ичин ура,

Джолну тюз арасын тартыб,
Артын, аллын букъулатыб,
Къызыл тору бир ат келед,
Ол бир аман хапар беред.
Ат юсюнде да адам
Джан берирге джетиб тамам,
Атны бойнуна къабланыб,
Бютеу санлары тартыныб,
Кём-кём болуб эринлери,
Джумулуб ариу кёзлери,
Башын ары-бери ата,
Келед атджерде джан тарта.
Эки къолу ол адамны
Джюген тутханны къойгъанды.
Джарасындан акъгъан къаны
Атны бойнун къызартханды.
Тулпар, кечс джау къолундан
Къутхаргъаненъ сен иенъи,
Алай болгъанлыкъгъа ызындан
Джетгенди огъу тегейлини.

XIV башы

Акъ кёмюк басыб, тыгъылыб
Гудаллагъа бир ат келгенд.
Эшик аллында джыгъылыб
Былай джетер-джетмез ёлгенд.
Мычымайын халкъ, джамагъат
Юй аллына басыннъанды:
«Кимники болуб келди бу ат!
Бу адам да не адамды?»
«Къан джугъу болуб болгъаны,
Акъ учхун болуб бет къаны,
Джумулуб кёз къабакълары,
Тартышыб джаякълары,
Джан тер урвб аны бети.

Къабыр сууукъ тартыб эти,
Джюген билекге къоллары,
Езеннъиге аякълары
Къарышханлай ёлюб тургъан
Кимди бу джан, кимди бу джан??...»
Джаш джан бере Гудаллагъа
Болджал кюнюне келгенди,
Саламлашмай Тамарагъа
Джетер-джетмез ол ёлгенди.
Келгенликге уа не келсин,
Экинчиде атха минмез,
Тамара да джылаб не этсин.
Таралгъанын эри билмез.

ХГ башы

Гудаллагъа бошнакъгъа
Аллах кемсиз ачыу салгъанд.
Тамара да орундукъгъа
Бауурланыб кёб джылагъанд.
Кёзлеринден кёз джашлары
Джуммай-джуммай тама элле,
Эринлери, джаякълары,
Отда кибик джана элле,
Термилгенден джаш джюреги
Къысха-къысха сенкилдеед,
Субай битген кёкюреги
Джая кибик люуюдеед.
Сора ол къыз джылагъандан
Эм артында бираз сённъенд.
Былай айтыб олсагъатдан
Къулагъына таууш келгенд:
«Бошнакъгъа джылама, сен,
Аны энди джер джуханды,
Къобмаз кибик тюз юсюндем
Къара топракъ басханды.

Сени сарнагъан тауушунъ,
Бош ниджилме, анъа джетмез.
Тамчы болуб джыламугъунъ
Къабыр къанъасындан ётмез.
Назик сабий! Бош ёкюнме,
Ол ёлгенди — тыннъанд сёзю,
Кёрлюк тюлдю, бош термилме,
Джумулгъанды эки кёзю.
Терк огъунакъ ёлюк чириб,
Тёбе-тёбе къуртдан толур,
Эти, териси титилиб,
Кёрде сан сан, джик-джик болур.
Ёлюрге туугъан бир адам,
Таб, анъа да саулай адам
Къошулса да — бу барысы
Термилгенинъи багъасы
Болмаз, ийнан, билеме,
Сабырлыкъ сал, джылама сен!
«Кёб минъ джулдуз кече сайын
Кёкде бузмай джаналла,
Джолларындан аджашмайын
Ол бир кемде баралла.
Кёк кенъинде акъ булутла
Чачылыб устукгулай,
Сюрюу-сюрюу айланалла
Сокъмакъсызлай, ызсызлай.
Джолукъсала къалсала да,
Асыу, къуанч билмейле,
Не гузаба барсала да,
Бир зат излеб сюрмейле.
Бушуу кюнде сен былагъа
Тюшюне тур, джылама,
Джер башында къайгъылагъа
Бош джанынъы кыйнама».
Акъ тауланы, ёзенлени

Кюн кеч болуб кьаралтханлай,
Джукьу басыб тау эллени
Адам аягы тыннанлай
Къая эринде кьургьакъ къаудан
Джел-къуз джетиб чайкъалгьанлай,
Кечегиде бугьуб тургьан
Чыбчыкьчыкь эркин учханлай.
Гокга хансны кечегиде
Джюзюм терекни тюбюнде
Къалын чыкь юсюн басханлай,
Ол кьурмашча акъ чакьгьанлай.
Тегереги кюрен тартыб
Ай тау башындан чыкьгьанлай,
Санъа алтын ауун атыб
Гюрсюнюню джарытханлай,
Кёкню сенне учуб келиб,
Танъа деричи турурма;
Сенне татлы джукьу бериб,
Кирлик къакьмай олтурурма.

БАШЛАРЫ

Окьюучугъа	2
Биджиланы Асхат	3
Ана тил	9
Кюн	10
Нызы бла нарат	11
Къайын	12
Эмен	13
Белляу	14
Камсык	15
Ийнечий	16
Керти сёз	17
Къыш	18
Боран	19
Чанала бла учуу	21
Къач	23
Джомакъ	25
Дказ	26
Билчи къайсы заманды?	27
Къумурсхала	28
Джаз	29
Бал чибни	30
Заман хар къайда да бирча келмейди	32
Тёрт джолоучу	32

Къузгъун	38
Бу къайсы заманды?	34
Къарачай-малкъар тил	35
Сагъат.	36

ОРУС ТИЛДЕ

Зима	37
Пастухи	39
Колыбельная песня	40

ОРУС ТИЛДЕН КЕЧЮРЮЛГЕНЛЕ

Оннъа дери бирем-бирем къошуу	41
Ондан бирем-бирем къоратыу	43
Къарнашла	45
Тюлкю бла къаргъа (<i>Крыловдан</i>)	47
Джолоучула бла итле (<i>Крыловдан</i>)	49
Басхыч	50
Айры чабакъ; балыкъ, дуадакъ	51
Боранбилгич (<i>М. Горькийден</i>)	53
Илячнини джыры (<i>М. Горькийден</i>)	59
Къабыртегенечи (<i>А. С. Пушкин</i>)	77
Атым (<i>А. С. Пушкин</i>)	91
Ибилис (<i>М. Ю. Лермонтов</i>)	96

Асхат Басиятович Биджиев

ИЗБРАННЫЕ

На карачаевском и русском языках

Редактор *О. А. Хубиев.*

Художественный редактор *Д. Х. Кубанов.*

Технический редактор *З. Т. Темирова.*

Корректор *Р. А. Ижаева.*

Сдано в набор 25-V-1963 г. Подп. к печ. 2-XII-1963 г.
Формат 70x92 ¹/₃₂. Физ. печ. л. 3,375. Усл. печ. л. 3,95.
Уч-изд. л. 3,83 ВУ 36571. Заказ № 1925.
Тираж 2 000 экз. Цена 25 коп.

Карачаево-Черкесское книжное издательство,
г. Черкесск, ул. Ленина, 38.

Карачаевская типография,
г. Карачаевск, ул. Ленина, 3.

ЭСЛЕННЪЕМ ХАЛАТЛА

Б. т	Тизгин	Басмаланнъаны	Т ю з ю
25	тюб. 4	къабджыгъыны	къабджягъыны
45	Баш 2		4-чю болургъа керекди
17	Баш 7	джыйылаб	джыйлаб
	Баш 9	джыйылай	джыйлай
54	тюб. 10-9	къоркъууларын къоркыгъан	къоркъгъан къоркъууларын
81	тюб. 16	къабыртегенчи	къабыртегенечи
94	баш. 2	бюндан	оюндан
94	тюб 16—15	барда	барды
06	баш. 6, 7, 8	Зима, Пастухи, Колыбельная песня	Зима, Пастухи, Колыбельная пес- ня— О. Колычаев кёчюргенди

Багъасы 25 кап.

КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС КИТАБ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЧЕРКЕССК—1963

